

DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.8376545>

Accepted: 20.08.2023

Sosyal Bir Kuram Olarak Demokrasi: Yönetilenler Alanı ve İnteraktif Demokrasi

Democracy as a Social Theory: The Field of the Governed and Interactive Democracy

Turgut GÜMÜŞOĞLU

Dokuz Eylül Üniversitesi

turgut.gumusoglu@deu.edu.tr, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5018-9508>

Özet

Tarihsel süreç içinde baktığımızda siyasal (devlet, bürokrasi, idare) alana ait bir kavram olarak halkın (*demos*) bizzat kendisinin devreye girdiği bir yönetim (*-kratos*) şekli olan demokrasinin (*demokratia*) ilk defa M.Ö. 5. yy. da Atina'da uygulanmaya başladığını biliyoruz.

Her ne kadar Aristoteles demokrasiyi kötü bir devlet yönetim şekli, bir rejim olarak görse de, demokrasi bir monarşi veya bir cumhuriyet gibi devlet formu değil, bir değerler kültürü ve birikimdir. Bu anlamda demokrasiyi iktidar ve siyasal ilişkiler alanından çok, toplumsal dinamiklerde aramak lazım. Demokrasiyi anlamak için 3 tez üzerinden hareket etmek gerekir. Demokrasi: 1) siyasal bir alandan ziyade sosyolojiye ait bir kavramdır. 2) Moderniteyle beraber eş zamanlı olarak değişmektedir. 3) İnteraktif demokrasi (e-/ dijital demokrasi) idealde olan doğrudan demokrasi tartışmalarını yeniden gündeme taşımıştır.

Siyasal alana ait olan seçim sistemleri ve barajı, güçler ayrılığı, parti sistemleri, hukukun üstünlüğü, anayasa, vb. gibi kavramların gerçekte demokrasi ile bir ilgisi yoktur. Batı'da gerçekleşen rönesans, reform ve aydınlanma düşüncesi (demokrasi felsefesi ile beraber) monarşiye karşı halkın yararına geliştirdiği siyasal kazanımları doğurmuştur. Yetkin olmayan çoğunluğun yönetimi anlamına gelen orijinal sözcük ile zaman içinde örtüşmüş ve halkın sosyal modern kazanımları olarak pekişmiştir. Daha açık bir toplum ve unsurları, daha iyi bir demokrasi algısını doğurmuştur. Son dönemde yapılan çalışmalar, dijitalleşme ve yapay zeka ile halkın sürekli interaktif olarak katılacağı bir baskı ve uyarı mekanizmasının şimdiden oluşmakta olduğunu gösteriyor. Yöneten-yönetilenler ilişkisi bağlamında modernitenin kazanımları ile beraber karşılıklı hataların giderilmesi ve ders çıkarılması noktasında *interaktif demokrasi* giderek gelişmektedir. *E-demokrasi* bu bağlamda seçmenlerin sürdürülebilir yetkinleştirilmesiyle iktidarı elinde bulunduran

güç unsurlarına karşı bir baskı alanı oluşturacak ve halktan gelen talep ve eleştiriler önemsenecektir.

Doğrudan demokrasi idealinin halkın elindeki imkanlar (internet, cep telefonu, uygulamalar, vb.) ile gerçekleşmeye başladığını gösteriyor. Vatandaşlar dijital platformlarda eleştiri, uyarı ve taleplerini yönetenler ile doğrudan iletişime geçerek yönetime müdahil olacaklardır. Teknolojinin gelişmesiyle kazanılmış haklar anayasaya eklenerek yetkin yurttaşlık ile yönetenler arasındaki güç dağılımı dengeye gelecektir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Sosyolojisi, Demokrasi, Açık Toplum, Interaktif Demokrasi, Dijital Demokrasi.

Abstract

Considering its historical context, we acknowledge the fact that democracy (*demokratia*), which is a form of government (*-kratos*) in which the people (*demos*) themselves are involved as a concept belonging to the political field, was first applied in Athens in the 5th century BC.

Although Aristotle saw democracy as a bad form of state government, democracy is not a form of state like a monarchy or a republic. In this sense, we should look for democracy in social dynamics rather than in the field of power and political relations. Thus, it is necessary to reconsider it through three key precepts: 1) It is a concept that belongs to the field of sociology rather than that of the political. 2) It has been changing simultaneously with modernity. 3) Interactive democracy (e-/digital democracy) has brought the ideal of direct democracy back to the agenda.

Concepts such as electoral systems, separation of powers, supremacy of law, etc., which belong to the political sphere, have nothing to do with democracy in reality. Thanks to the enlightenment thought that took place in the West, it revealed the political gains and developed for the benefit of the people against authoritarianism. Over time, it overlapped with the original word and was consolidated as the social modern achievements of the people. A more open society and its elements have given rise to a better perception of democracy.

Recent studies show that with digitalization, a pressure and warning mechanism has already been formed in which the public will participate interactively. In this context, e-democracy will create an area of pressure against the power elements in power with the empowerment of the voters and the demands, and criticisms from the people will be taken into consideration. In time, the distribution of power between the governed and the rulers will achieve a balance.

Keywords: Political Sociology, Democracy, Open Society, Interactive Democracy, Digital Democracy.

GİRİŞ

Sosyal bilimlerin en çok ele aldığı ve tartıştığı konuların başında modernizm gibi demokrasi kavramı yer alıyor olsa gerek. 2530 yıl önce Avrupa’da başlayan demokrasi serüveni neredeyse bin yıllık bir aradan sonra -Batı’da modernitenin geleneğe karşı verdiği mücadelede- yeniden tarih sahnesine çıkarak, modernizmin temel unsurlarından biri olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu iki unsur modernlik ve demokrasi birbirleri ile ayrılmaz bir yapıya dönüşerek ulus devlet inşasında temel rolü almış ve günümüz batı dünyasını inşa etmiştir (Baumann, 1997; Touraine, 1995). Başlangıçta siyasal bir yönetim modeli olarak ortaya çıkan demokrasi, zaman içinde çağdaş yaşamın güvence modeline doğru evrilmiştir.

Öyle ki, batı ile bu kadar iç içe olan demokrasi kavramından hareketle -geçirdiği tüm olumsuz toplumsal dinamiklerine rağmen- Sartori’nin “*Batılı olmayan bir demokrasi yolu var olabilir mi?*” diye sormasına şaşırılmamak lazım (Sartori, 1992). Fukuyama, 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılmasıyla beraber totaliter sistemlerin bir bir çökmesiyle artık liberal demokrasinin insanlığın doruk noktasına ulaştığını ve bundan sonra erişilecek bir durum olmadığını belirtir (Fukuyama, 1992). Fukuyama’ya göre dışarıda kalan toplumlar, şimdilik buna erişemeseler de zorunlu olarak varacakları nihai nokta yine aynı yer olacaktır ve gelişmekte olan ülkelerin ve diğer ulusların önünde toplumsal gelişmişlik ölçütü, bir model olarak bulunmaktadır (Fukuyama, 1992). Liberal demokrasinin toplum modeli 2500 yıllık bir toplumsal birikimle inşa edilmiş düşün sistemleri, serbest kapitalist ekonomi ve modern yaşamı barındırmaktadır. Ancak Touraine’e göre demokrasi için ulus devlet ve serbest piyasanın oluşması ve olgunlaşması gerekmektedir (Touraine, 1995). Modernleşme bu anlamda geleneğe dair ne varsa yeni olanlar ile değişme ve gelişme düşüncesidir. Aslında bitmeyen ve sürekli değişim içinde olan bir projedir (Touraine, 1995). Bu projede “*Refah devleti*”nin ortaya çıkmasıyla -Marx’ın öngörülerinin tersine- kapitalist sistem, kendi içinde demokrasinin etkisiyle halkın yararına olacak kazanımlarla (işçi hakları, eşitlik, eleştirel açık toplum, vb.) sürekli kendini dönüştürmeyi başarmıştır (Bell, 2013). Modernleşme bu anlamda yalnızca akıl ve bilimde değil yaşamın tüm alanlarında; kültürde, sanatta, mimaride, edebiyatta ve algıda geleneğe karşı yeni bir bakış açısını doğurmuştur (Batur, 2015). Touraine’e göre demokrasi ile hukuk devleti arasında zorunlu bir bağ yoktur. Demokrasi hukuk devletinden değil, özgürlük ve eşitlik gibi ahlaki ilkelere bağlı olarak doğmuştur ve demokrasinin üç boyutu vardır; temel haklara saygı, vatandaşlık ve siyasi liderlerin temsil edilebilirliği (Touraine, 1995). Ona göre zaten güçler ayrılığı demokrasinin temel unsurlarından biri olarak düşünülmez. (Touraine, 1997).

Totaliter, kapalı toplumlarda özellikle İslami bir demokrasi modeli tartışmalarına bakıldığında; sınırlı katılım ve hak kazanmaya yönelik çabalar bütününe dışına çıkılamadığı görülecektir. Ayrıca dini grupların, cemaatlerin yönlendirici gücü ve müritleri parti çıkarları doğrultusunda

mobilize edebilmeleri demokratikleşme adına pek çok olumsuzlukları doğurmaktadır (Tekeli, 2017). Hatta günümüzde yer alan pek çok tartışmada İslam ile demokrasi bağdaştırılmamaktadır (Esposito/Voll, 2012). Ancak bu bağdaştıramama hali, İslamcı teokratik görüşlerin demokrasinin siyasal kuramından ziyade demokrasinin Batı modernleşmesi sonucu ortaya çıkan yaşam biçiminden dolayı olduğu görülmektedir.¹ Modernleşme bir anlamda kilisenin skolastik düşüncesine karşı seküler hayatın zaferi ile sonuçlanan bir hayat görüşüdür. Sekülerlik/laiklik batı da olmadığı kadar müslüman olan toplumların en temel tartışma konusunun başını oluşturmaktadır (Parla, 2017; Kaya, 2017; Gündoğdu, 2013). Özellikle batı dışı modernleşme süreçleri içinde Türkiye’de de olduğu gibi sosyal demokrasinin laikliğe verdiği önem modernleşme ve demokratikleşme sürecinde en temel dinamiği oluşturmaktadır (D’Iribarne, 2017; Taşkın, 2016). Özellikle “Sosyal demokrasi toplumsal yapıyı hümanist kültürün ölçülerine göre modernleştirme anlamında bir uygarlık hareketidir. Atatürkçülük bu bağlamda önem kazanır” (Yurdakul, 1993:7). Örneğin “Müslümanca demokrasi” tartışmalarında *laiklik* kavramı en temel değişken olarak merkezde yer almaktadır (Çevik, 2018). Modern Batı’nın -uhrevi hayata, kiliseye, dogmaya, ruha karşı- aklın bir zaferi ile olan ayrılmaz ilişkisi ve yaratılan değerler bağlamından dolayı İslamcı modernisler demokrasiye tereddütle bakmaktadır. Bu şüpheli yaklaşımı Karatepe şöyle vurguluyor: “(...) Türkiye’de dindarlar, iki önemli nedenle demokrasiye karşı çıkıyorlar. Bunlardan birincisi, demokrasiyle dinin karşılaştırılmasıdır (...) İslam anlayışı ile Batı demokrasisi anlayışları karşı karşıya getiriliyor. Bu karşılaştırmada demokrasi bir din gibi gösteriliyor (...) Öteki sebebi ise, demokrasi adına yapılan uygulamalardır (...) Demokrasi adına baskı yapılabilir” (Karatepe, 1998: 15).

Modernlik ve demokrasi doğru orantılı olarak ilerlese de bunu aydınlanmanın akli ve modern bilimin -özellikle sosyal bilimlerde- gösterdiği çizgide yol alındığını göz ardı etmemek lazım (Gümüşoğlu, 2019). Modernist diyebileceğimiz Muhammed İkbâl’in yukarıda belirtildiği gibi demokrasiye olan eleştirilerinin başında epistemolojik itirazdan çok, modernizmin demokrasiye olan sosyal bağları konusu gelmektedir (Gündoğdu, 2013). Modernizmin doğduğu Batı ile demokrasinin günümüze kadar gelen bu ilişkisi sonucu oluşan çağdaş batı; nasıl üçünü dünyaya moderniteyi ihraç ettiyse, aynı şekilde birleşik program olarak demokrasiyi de ihraç etmiştir. Ancak bu ihracat her zaman Batı’nın kendi ilkelerine -ideal bir demokrasi- sadık kalarak yaptığını

¹ Tüm kuramsal ve entelektüel görüşlere rağmen teokratik/ monokratik yönetimler altında olan İslam ülkeleri Orta Doğu’dan Afganistan’a kadar milyonlarca insan kaçak yollardan Türkiye’ye oradan da Avrupa’ya gitmeye çalışmaktadır. Tüm Müslümanlar, neden Müslüman olmayan Hristiyan dünyasında yaşama hayali kurmaktadır? Milyonlarca Suriyeli sığınmacı neden Türkiye değil de Arabistan’a gitme tahayyülü içinde olmamıştır? Avrupa’nın sadece iyi bir ekonomisinin olması ve iş imkânı sunması ile bunu açıklayamayız. Öyle olsa idi zengin Arap Emirlikleri tercih edilirdi. Avrupa ve Türkiye (yetersiz de olsa anayasal- sosyal demokratik kazanımlar sayesinde) tercihinin altında bu demokratik kazanımlar ve insanca onurlu yaşama ihtimalinin diğer ülkelere göre daha iyi olduğu içindir. Görülüyor ki, bu tercihte en çok istenen yerler gelişmiş Batı Avrupa ülkeleri, yani demokrasisi de (sosyal yaşam, kazanılmış haklar, açık toplum bilinci) en çok gelişmiş ülkeleri oluşturmaktadır.

söylemek pek mümkün görünmüyor. İktidar'ın eleştirdiği bu yanlış ya da sözde demokrasinin (İktidar, 2019) aslında uluslararası ilişkilerde hegemonya ve güç alanı oluşturma ile bir ilgisi vardır. Genelde insanların devletler ve çıkarları ile olan ilişkisinden hareket ederek demokrasiyi eleştirmeleri yanlış bir noktaya götürmektedir. Ülkelerin çıkarları için yaptıkları tüm faaliyetlerin (ne kadar ileri demokratik toplumları da oluştursalar) demokrasi ile bir ilgisi yoktur ve bağ da kurulamaz. Uluslararası ilişkilerde dostluk değil ülkelerin kendi çıkarları söz konusudur. Her ne kadar 'Liberal demokratik barış kuramı' çerçevesinde demokratikleşmiş ülkelerin barışı doğal olarak isteyecekleri düşünülse de (2013, Büyükbaş/ Atıcı) her ülke kendi menfaatleri için -kabul edilebilir- meşru ve -kabul edilemez- gayrimeşru yollardan gücünü korumak ve genişletmek için faaliyetlerde bulunmaktadır. Gelişmiş ülkelerin modernleşme süreçleri ve durumsallıkları ile bunu ihraç eden gelişmekte olan ülkelerin modernleşme süreç ve durumsallıkları aynı olmadığına göre, demokratikleşme niteliklerinde de farklılık gösterecektir. Touraine göre bu fark, modernleşmiş ülkelerin demokrasilerini "Birakınız yapsınlar" düşüncesi ile tehdit altındayken; modernleşmekte olan toplumların totaliterlik tehdidi ile sürekli karşı karşıyadırlar (Touraine, 1997). Modernleşmeye çalışan ülkeler aynı zamanda demokratikleşmeye çalışan ülkelerdir, diyebiliriz. Buna totaliter yönetimler de eklenince temel haklar için limite edilmiş minimum demokratik kazanımlardan bahsedebiliriz.

Ancak 70'li yıllar sonrası toplumsal hareketler, globalleşme, tüketim kültürü, teknolojinin gelişmesi, ideolojilerin gücünü yitirmesi, ikinci dünyanın ortadan kalkması beraberinde Bell'in *Sanayi sonrası, Post Endüstriyel Toplum*; Lyotard'ın *Postmodern Durum*, Bauman'ın *Postmodern Etik, akışkan modernite*; Baudrillard'ın *Simulark* ve Castells'in *Ağı Toplumu* olarak açıklamaya çalıştığı yeni toplumu doğurmuştur (Waters, 1996; Lyotard, 1990; Bauman, 2005; 2020; Baudrillard, 1998; Castells, 2008). Günümüzde bir taraftan sosyal dinamikler teknolojik imkânlarla birlikte hızlıca değişerek, özgürlükler alanını genişletirken, aynı özneyi doğal habitatından koparmıştır. Touraine'e göre; öznenin bu doğadan koparılışı modernliğin bir krizidir ve bu aynı zamanda ekonomi ile kültür arasındaki kopuştur (Touraine, 1997). Demokrasi bu anlamda bir özne siyasetidir ve öznenin var olabilmesinin koşulu demokratik birikimde yatar. Özellikle liberal demokrasi anlayışı, bireylerin politik süreçlere eşit ve özgür bir şekilde katılımını vurgular (Dahl, 1971). Sosyal demokraside sivil toplumdaki eylemler demokratik karar alma süreci ve halkın çıkarları için çok önemlidir (Meyer, 2015: 175).

Tarihte yaşanan sosyolojik dönüşümler bize modernliğin bir yüzünün akılcılaşıma ise diğer yüzünün de bireyselleşme olduğunu gösteriyor. Modernitede yaşanan krizler, özne – toplum ilişkileri bağlamında doğal olarak demokrasi anlayışına da yansiyacaktır. Postkolonyal ve postmodern tartışmalar, demokrasi kavramını da bu süreç içinde hem siyasal hem de sosyal alanda farklılaşmaya ve dönüşüme uğratmıştır. Sanayi toplumunun yerini bilgi ve teknoloji almıştır

(Touraine, 1995) ve artık daha önce görülmediği şekilde bilgi metalaşarak postmodern bir durumu oluşturmuştur (Lyotard, 1990). İdeal ve kusursuz gibi duran modernizmin dünyayı değiştirme modeli yukarıda belirtildiği gibi hem kendi içinde hem de ihraç edilen ülkelerde bazı krizlere yol açmıştır. Modernizmin aydınlanmacı aklı, özgürleştirmek istediği özneyi aslında tek bir kalıba sokmuştur. Herkesi aynılaştırırken (tek tip çalışma hayatı, takım elbise-kravat, sigorta, evlilik kurumu, emeklilik, tüketim toplumu, vb.) farklılıklar, toplum yararına bireyi sınırlandırmıştır. Modernliğin katılaşmış (solid) kurumları postmodern bir durumda günümüzde akışkan (liquid) hale gelmiştir, herşey çok hızlı ve değişkendir artık. Globalleşen ekonominin etkisiyle klasik modern sistemler ve anlayışlar yerine akışkan moderniteyi getirmiştir (Bauman, 2005). Bauman'a göre bu modernliğin günümüzdeki durumudur ve yaşamın her alanında kendisini göstermektedir. Katı modernitede farklılıkların suç görüldüğü bir toplum modeline dönüştüğünü belirten Bauman, ırkçılığın da modernizmin bir düşün kuramı olduğunu hatırlatır (Bauman, 1997). Hiçbir şeyin eskisi gibi katı olmadığı ve her gün değişken olduğu bir toplum modelinde dijitalleşmenin etkisiyle siyasal alana toplumdaki müdahale de artmaktadır. Akışkan modernizmin demokrasi kurgusunun (*liquid democracy*) etkisiyle Kuzey Avrupa'da 2000'lerin ortalarında başlayan '*korsan partiler*' buna örnek oluşturmaktadır (Behrens, 2017). Ancak toplumsal yapılar her ne kadar hızlı değişse ve bu toplumun yararına da olsa; modern, modernleşmekte olan ve modern ötesi toplumlarda - hangi toplumsal dinamikler olursa olsun- Popper'in uyardığı gibi demokrasi her zaman tehlike altındadır ve ibre her an halkın aleyhine dönebilir (Popper, 1997).

Liberal demokrasiden sosyal demokrasiye, katılımcı demokrasiden radikal ve interaktif demokrasiye (dijital/ e-demokrasi, akışkan demokrasi, vb.) kadar geniş bir yelpazede pek çok disiplin altında tartışılan bu halkın yönetimine -tarihsel süreç içinde baktığımızda- siyasal (devlet ve kurumlarını idare ve yürütme) alana ait bir kavram olarak halkın (*demos*) bizzat kendisinin devreye girdiği bir yönetim (-*kratos*) şekli olan demokrasinin (*demokratia*) M.Ö. "507 [yılında] Atina'da demokrasininin kurulması"nı (Bosetti, 1997) ve bir yönetim şekli olarak uygulanmaya başladığını, ilk olarak Halikarnaslı Herodot'tan öğreniyoruz (Ağaoğulları, 1994). Her ne kadar Aristoteles *Politika*'sında (Aristoteles, 2000) demokrasiyi kötü bir devlet yönetim şekli, bir rejim, olarak görse de demokrasi; bir monarşi veya bir cumhuriyet gibi devlet formu değil, bir uygulama, dünya görüşü ve bir gösterge aslında. Bunun en popüler yansımasını *The Economy* dergisinin 2006 yılından beri 167 ülkeyi içeren demokrasi performansı/ kültürünü karşılaştırmalı olarak ele aldığı *demokrasi endeksi*'nde görebiliriz (Democracy Index, 2022).

Çoğunluğun yönetimi anlamını taşıyan demokrasi gerçekte ne Antik Yunan'da ne Orta Çağ'da ne de günümüzde bir ideal, bir yönetim modeli olarak uygulandı. Demokrasi teorileri ve tartışmalarından hareketle demokrasi bu anlamda hiçbir zaman halkın yönetimi de olmadı, Kongar'ın dediği gibi "Çoğunluk yönetimi anlayışının, demokrasi ile uzak yakın bir ilgisi yoktur"

(Kongar, 1993).

Demokrasi, yönetilen çoğunluğun *politeia'sında*² yer alan performans limiti, siyasal katılım ve farkındalığın en üst düzeyde olduğu toplumsal pratikler alanında oluşan deneyimler birikimidir. Bu bağlamda siyaset sosyolojisinden hareketle karşılıklı yöneten- yönetilen ilişkilerinden (Duverger, 1982; Bottomore, 1987), Schmitt'in *uzlaşmaz ikiliğine* (Mouffe, 2019) kadar çoğunluğun gücünün siyasal hegemonya karşısında nasıl davranışlar ve stratejiler geliştirdiğini anlamak için demokrasiye iktidar ve siyasal alandan değil, toplumdan bakmak gerekmektedir. Bu sebeple bu çalışma 3 temel tez üzerinde durmaktadır:

- Demokrasi siyasal bir alandan ziyade sosyolojiye ait bir kavramdır. Kuramsal dinamikleri de yine toplumun yönetilen -gücü devreden halkın- alanında yer almaktadır.
- Demokrasi tarihsel süreç içinde hem kavramsal hem de aldığı sıfatlar ile moderniteyle beraber eş zamanlı olarak değişmektedir.
- Sanayi sonrası, dijital çağ, bilgi toplumu ve postmodernizm gibi tartışmalar demokrasiye yeni söylemler kazandırmıştır. Bu söylemler postmodern demokrasi veya interaktif demokrasi diye kavramlaştırabileceğimiz e-demokrasi, dijital demokrasi ve akışkan demokrasi gibi neologistik kavramları gündeme taşımaktadır.

TARİHSEL SÜREÇTE DEMOKRASİ

Demokrasinin tarihte geçirdiği evreleri 4 dönem altında toplayabiliriz. Bu dönemler hem zaman hem de toplumsal yapıdaki değişme ve gelişme hızı etkisi ile kendi içinde bir bütünlük arz etmektedir. Siyasal yönetimler ile halk arasındaki ilişkiler ve bunların her bir dönemi içindeki toplumsal sistem, din, ideoloji, bilim, vb. gibi etkileşimleri ile demokrasinin aldığı nitelikler bakımından farklılıkları göstermektedir. Aşağıdaki tabloda görülebileceği gibi Klasik Dönem Antik Çağ'da ortaya çıkmış ve Atina demokrasisi olarak anlaşılmaktadır. Gerçi Schumpeter klasik demokrasi olarak hem Antik Çağ'ı hem de 18. yy.ı kastetmektedir (Schumpeter, 2020). Ona göre her iki toplumda çoğunluğun yönetimi -bilgisiz gücü- açısından bir fark yoktur. Ancak siyasal bir yönetim biçimi olarak karşımıza çıkan demokrasi, Atina'da seçkinci, ayrımcı, sınıfçı, cinsiyetçi ve adil olmayan bir toplum düzeninin doğrudan katılımlı bir yönetim biçimine tekabül etmektedir.

² Aristoteles demokrasinin iyi formu olan ve genel çıkarların öncüllendiği çoğunluk yönetimi olarak timokrasiyi (*politeia*) öneriyor.

	Klasik demokrasi	Modern demokrasi	Postmodern demokrasi	Postdemokrasi
Tip	Siyasal demokrasi, Cumhuriyet	Cumhuriyet, sosyo-politik demokrasi	Toplumsal demokrasi	Toplumsal demokrasi
Amaç	Vatandaş olan halkın yönetime gelmesi. <i>Isonomia</i> , <i>Isegoria</i> ve <i>Isokratia</i>	Gücün sınırlandırılması ve hak kazanımı	Gücün sınırlandırılması ve katılım	Gücün sınırlandırılması, interaktif katılım ve yönetilenlerin müdahalesi
Dönem	(M.Ö. 5.- 4. yy.) Atina demokrasisi	(18. yy) (Toplum sözleşmesi/ güçler ayrılığı) Fransız Devrimi Amerikan Anayasası	(1989 sonrası) 1970 sonrası geçiş dönemi	(2020 sonrası) Pandemi sonrası
Nitelik	doğrudan demokrasi	Çoğulcu demorasi	Katılımcı demokrasi	İnteraktif demokrasi

		Liberal demokrasi Sosyal demokrasi		
Siyasal sistem	Meclis/ kura	Meclis, Seçim/ atama	Meclis/seçim/atama	Meclis/ seçim/ atama/ bireysel talep ve yönetilenlerin yönetimi, imza toplama doğrudan iletişim/ e-devlet sistemleri/ aktif dijital katılım
Toplumsal sistem	Vatandaş yurttaş, etik, sınırlı özgürlük	Özgürlük, eşitlik, ifade hürriyeti, halkın egemenliği, etik değerler, akılcılık ve modern bilim, yaşamın kolaylaştırılması, haklar kazanımı, adalet	Refah toplumu kazanımları sonrası, genişletilmiş haklar ve etik ve sosyal değerler, adalet	Modern yaşamın dönüşümü, üretim ve tüketim alışkanlıklarının değişmesi, Batı Avrupa'nın dışında güç odaklarının belirleyiciliği, dijital, yazılım ve yapay zeka gelişmeleri sonucu sosyal dengelerin değişimi, metafiziğin yeniden canlanması

Yönetim modeli	Doğrudan demokrasi	Temsili demokrasi	Aktif demokrasi
-----------------------	--------------------	-------------------	-----------------

Tablo 1: Tarihsel süreçte demokrasi

Yukarıda belirtildiği gibi demokrasinin klasik dönemi Atina şehir devletinde başlıyor. M.Ö. 5. yy.da monarşiye (tiranlık, krallık) karşı yaklaşık 30-40 bin vatandaşın (Uygun, 2017) katılımıyla kurulan bir yönetim biçimi olarak demokrasi zaman içinde -hem yönetim, hem de içerdiği anlam bakımından- farklılaşarak günümüze kadar ulaşmıştır. Sartori demokrasiyi “*halkın halk üzerine olan gücü*” olarak tanımlarken (Sartori, 1992), Popper ise otokrasinin tam tersi bir durum olarak özgürlüğe ve hukukun üstünlüğüne yaklaşarak, diktatörlükten kaçınma kültürü olarak görmüştür (Popper, 1997). Siyasal bir yönetim biçimi olarak tanımlanan Atina demokrasisinde, henüz güçler ayrılığı bilinmemekle beraber bugünün yasama görevine benzer bir görevi olan Halk Meclisi, yürütme görevine benzeyen 500’ler Meclisi ve Halk Mahkemeleri önemli rolleri üstleniyordu. Halk Mahkemeleri de yine aynı şekilde yetkin olmayan eğitim almamış halk tarafından kurayla seçiliyordu. Amerikan yargı sisteminde yer alan halk tarafından seçilen jüri üyelerinin kuramsal olarak buralara kadar dayandığını söyleyebiliriz. Halk Meclisi yılda 40 defa toplanan kanunla tanımlanmış olan yaklaşık 30- 40 bin vatandaşın toplanıp yasama yapabileceği konuları gündeme getirebileceği bir toplanma ve tartışma yerini oluşturuyordu. Ancak anlaşılacağı üzere gündelik hayatın işleyişi tüm vatandaşları sürekli olarak buraya toplanmasını engelliyordu. Genellikle vatandaşlığı hak etmiş (yaklaşık 6 bin kişi) yurttaşlar Meclis’te toplanmakta ve isteyen söz hakkı olarak konuşabilmekteydi (Ağaoğulları, 1994; Uygun, 2017). Bunların arasında ünlü konuşmacılar, soylular, zenginler ve halktan insanlar bulunmaktaydı. Ancak esas olan Atina’nın belli bölgelere ayrılmış toplulukları temsil etmek üzere seçilen yürütme organına benzer bir 500’ler Meclisi bulunmaktadır. Kura usulü oluşturulan 500’ler Yürütme Meclisi’nde herkes bir defa ve kısa süreliğine seçilebiliyordu. Bu günümüzün seçimle gelen milletvekillerinden oluşan hükümet ve bakanlar kurulunun yönetimi gibi düşünebiliriz. Devlet yönetimi ve bürokrasinin pek çok alanına idareci olarak kura ile insanlar göreve gelmekteydi. M.Ö. 594 Solon Yasaları’nın ardından 508-507 Kleistenes Reformu ile beraber kanunlar önünde eşit olmak anlamına gelen *Isonomia*, özgürce konuşabilme hakkı *Isegoria* ve eşit olarak yönetime gelme hakkı *Isokratia* ile Meclis’te insanlar kendi bölgelerine dair yönetim sorunlarını paylaşıyorlardı (Ağaoğulları, 1994). Ancak alanında uzman ve yetkin olmayan kişilerin böyle görevlere getirilmesi demokrasi kuramı içinde tartışmalara sebep olmuştur. Felsefe tarihinin önemli isimlerinden Platon, Aristoteles ve Ksenophon’un hocaları olan Sokrates’in bu 500’ler Meclisi tarafında yargılanıp idama mahkûm edilmesi hem Ksenophon’un demokrasiden nefret etmesine hem de Platon’un ve onun öğrencisi

Artistoteles'in de demokrasiye karşı bir olumsuz tavır almalarına yol açmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi yetkin olmayan 'cahiller yönetimi' erdem ve ahlak üzerine dersler veren büyük isim Sokrates'i 'Atinalı gençlerin ahlakını bozuyor' gibi söylentiyle yargılamışlar ve idama mahkûm etmişlerdi.³ Sokrates'i idama götüren bu halk yönetimi Sokrates'in değerini bilecek düzeyde değildi ve eğer bir filozof kral olsaydı tüm yetkinliği ve bilgisiyle bu durumu bu hale getirmezdi (Platon, 2019). Tarihte demokrasi adına yaşanan bu ilk sendromu Platon'un "Devlet" adlı eserinde eleştirel bir şekilde ele aldığını görüyoruz (Platon, 2019). Eserinde halkın yönetimi yerine "iktidar erki kim olmalı?" diye soru soran Platon, yanıt olarak "En iyi olan yönetmeli" şeklinde cevap verir. Yetkin olmayan halk yığını yönetmeye muktedir değildir ve sayısal çoğunluğun cehaleti yüzünden Sokrates'i ölüme götürmüştür. Oysaki Platon'a göre en bilge kişi yönetmeyi hak etmedir, çünkü en iyi olanı ve en doğruyu halkın yerine o bilmektedir. Aynı şekilde onun öğrencisi Aristoteles de aynı düşüncededir, bu görüşleri devam ettirerek iyi ve kötü devlet formları içinde demokrasiyi kötünün iyisi olarak görmüş ve yığının bilgi ve farkındalıktan yoksun düşüncesi yerine en iyi yönetim biçimi olarak monarşiyi önermiştir (Aristoteles, 2000).

Popper Antik Çağ'da bile aslında demokrasinin halkın kendi kendisini yönetme yöntemi olmadığını tiranlık tehlikesinden kaçınmak anlamına geldiğini bildiklerini söylüyor (Bosetti, 1997). Hatta Thucydides'in tarihinden okuduğumuz Perikles'in sözlerinden de anlaşılacağı gibi esas olanın halkın yönetimi değil, halk tarafından yargılanılmasıdır (Bosetti, 1997). Perikles ünlü cenaze töreni söylevinde şöyle söylemektedir: "(...) Devlet düzenimize (anayasamıza) demokrasi denilir, çünkü güç küçük bir azınlığın değil halkın elindedir. Yurttaşlarımız arasında anlaşmazlıkların söz konusu olduğu durumlarda, herkes yasalar karşısında eşittir; kamu görevini kimin üstleneceğinin söz konusu olduğu durumlarda belirleyici olan kişinin hangi sınıfa mensup olduğu değil, kimin işin hakkını verebileceğidir. İçinde devlete hizmet etme arzusu olduğu sürece, kimse fakir diye siyasetten dışlanamaz. Tıpkı siyasal yaşamımız gibi, günlük yaşamımız, birbirimizle ilişkilerimiz de hür ve açıktır. Kendi istediği gibi yaşayan komşumuzla tartışmaz (kavga etmez), ona kötü gözle bakmayız bile, çünkü ona kötü gözle bakmak, zarar vermese bile incitir. Özel yaşamımız özgür ve hoşgörülüdür; ama kamu yaşamında yasaya saygılıyız, çünkü kamu yaşamı saygı gerektirir" (Thucydides, 2016). Buradan anlaşılacağı üzere konunun çoğunluğun yönetimi ya da çoğunluk her zaman haklıdır prensibinden ziyade yasalar ile hukuğun üstünlüğü ilkesinin pekiştirilmesinin yolunun demokrasiden geçtiğidir. Tipolojik olarak her ne kadar bu dönemi siyasal demokrasi olarak tanımlasak da Perikleles'in özgürlük ve kanunların üstünlüğü vurgusunu yüzyıllar sonra demokrasinin toplumsal yönündeki kazanımlarının başlangıcı olarak sayabiliriz.

³ Sokrates Atina'dan sürülmek yerine kendi eliyle baldıran zehir içmeyi tercih etmiştir.

Atina polisinin *Demokratia* serüveninden sonra Roma'da *republic*⁴ adı altında en az demokrasi kadar ünlü olan bu sözcüğün, bir devlet yönetim formu olarak ortaya çıktığını görüyoruz. Önceleri cumhuriyet yönetiminde gücü elinde bulunduran soylular ve aristokratlar yer alırken daha sonraları halk da bu haktan yaralanmayı başardı. Roma'nın bir devlet olarak büyümesiyle ele geçirilen yerlerdeki halka vatandaşlık ve onunla beraber gelen birtakım haklar verildi. Devletin büyümesi ve merkezden uzaklaşma aksayan devlet yönetimi sorununu doğurdu. Atina'nın küçük devlet demokrasisinde karşılaşılmayan sorunları göz önüne serdi. Kimse Roma'ya gidip mecliste bulunmak istemiyordu. Kurumsal yozlaşma ve savaşların da etkisiyle cumhuriyet yani siyasal demokrasi sistemi yavaşlamaya başlamış ve Jull Sezar gücüyle birlikte cumhuriyet devletinden diktatörlüğe ve oradan da imparatorluğa dönüştürmüştür. Atina'da demokrasinin çökmesi ve tiranlığın gelmesi gibi, bu sefer de halkın yönetimi yerine monarşik imparatorluk kurulmuştur.

“Demokrasi tarihi dümdüz ve neredeyse sonsuz, sonunda onu bugünkü yüksekliğine getirecek olan uzun tırmanışa geçinceye kadar sadece birkaç tepe olan bir çölü aşan gezginin yoluna benzer” Dahl'ın belirttiği bu engebeli süreçte Roma İmparatorluğu'nun çökmesi sonrası Floransa, Venedik, Milano, gibi şehir devletlerini oluşturmuştur (Dahl, 2017). Bu ortaya çıkan küçük şehir devletlerinde de yine halkın yönetime katıldığı yönetim sistemleri oluşmaya başladı. Modern demokrasiyi klasik demokrasiden ayıran temel ilke, yönetilenlerin sistematik olarak bu tek gücü sınırlandırmak ve hak elde etmek için mücadele başlatmış olmalarıdır. Bu süreçte Avrupa'da yaşanan sosyal ve bilimsel gelişmeler bireyin değerini ön plana çıkarmıştır. Kapitalizm ile örtüşen liberal siyasal anlayış bir model olarak liberal demokrasiyi de gündeme taşımıştır. Özellikle İktbal'inin demokrasinin insan özünü ve müslümanlığa uygun bir yönetim sistemi olarak gördüğü bu anlayışı (İktbal, 2019), 19. yy. ın başlarında Mazzini de Hristiyan ruhuna uygun ve insan değerini ortaya çıkaran anlayışlar bütünü olarak olumlamıştır (Mazzini, 2014).

Klasik/ Atina demokrasisi anlayışından sonra modern demokrasiyi bu bağlamda ikiye ayırarak incelemek gerekir: Birincisi, 'Premodern demokrasi' altında bakabileceğimiz ilk kurulan meclisler ve iktidarın gücünü kısıtlama çabalarıdır: Özellikle İngiltere'de *Magna Carta Libertatum* (1215), bunun sonucu olarak ilk temsilciler meclisi *De Montfort Meclisi* (1265), devamı 14. yy.da *House of Common* (Halk meclisinin oluşması) daha sonra *Petition of Rights* (1628) ile *Bill of Rights*'ı

⁴ Res Publica (kamu/ halk ile ilişkili şey), Platon'un *Devlet* adlı eserine karşılık olarak Cicero; *De Res Publica* (M.Ö. 54-51) adlı eserini yazmıştır. Özellikle Latince'den Avrupa dilleri ve diğer dillere olan çevirilerde *Republic* ve devlet kavramları aynı anlama doğru evrilmiştir. Daha sonra ise monarşiye karşı bir devlet yönetim formuna doğru dönüşmüştür. Eski Yunanca'daki halkın yönetimi anlamına gelen *demokratia* sözcüğü unutulmuş onun yerini -aynı anlama gelen- devlet yönetim biçimi olarak *Republic* almıştır. Arapça'da bir araya gelmek, toplanmak, yığın ve halk anlamına gelen *Cumhur* (cem, cami, cmhr, vb.) kelimesi Türkçe'de halkın yönetimi karşılığı olarak *Cumhuriyet* sözcüğü kullanılmıştır. T. C. Devleti Anayasası'nın ilk maddesi -ve değiştirilemez olarak- *Cumhuriyet* bir devlet şekli olarak belirtilmiştir. İkinci madde de ise demokrasi, bu cumhuriyetin niteliği olarak gösterilmiştir.

(Haklar beyannamesi) (1689) oluşturan ve bugün demokrasi olarak adlandırdığımız hakları kanunlaştıran sistemlerdir. Buralarda da durum aynı şekilde yine siyasal demokratik hareketler ile gücün sınırlandırılması için uğraşlar verilmekteydi. Dahl'a göre I. Edward'ın (1272-1307) ihtiyaç sebebiyle gelişigüzel olarak topladığı bu meclisler ilk siyasal demokrasi temelini oluşturmaktadır (Dahl, 2017). Avrupa'da İngiltere dışında ise; Kuzey Avrupa *Tingleri* ve İsviçre *Grisons kantonu* gibi halk meclislerinden bahsedebiliriz (Dahl, 2017; Tilly, 2014). Vikingler'de görülen İskandinav dilinde toplanma anlamına gelen *Ting* adı verilen halk meclislerinin oluşturdukları görülüyor. M.S. 10. yy.a kadar giden *Althing* (İzlanda) ve 12. yy.a kadar giden *Storting* (Norveç) gibi halkın katıldığı küçük meclis topluluklarının zamanla parlamentoya doğru dönüştüğünü görmekteyiz. İsveç kralının 15. yy. halkın farklı kesimlerinden temsilciler çağırma başlatması, günümüz meclis ve halkı temsil eden vekillerin ilk oluşumu olarak görebiliriz (Dahl, 2017).

Avrupa skolastik düşünce ve kapalı toplumdan çıkmak için bilimsel devrimler ve siyasal hakları kazanma adına yukarıdaki ilerlemeleri gerçekleştirirken, İslam'ı kabul eden Doğu'da da bir aydınlanma dönemi olmasına rağmen, teokrasinin etkisiyle monarşik despotik imparatorluklar yönetimi hakimdi. Özellikle Abbasi döneminde Halife El Mansur öncülüğünde İslam rönesansı yaşanmış yapılan önemli eserlerin çevirisi ile bilimsel çalışmalar canlanmış ve yeni eserler üretilmiştir. Bu eserler Avrupa dillerine çevrilerek batı aydınlanmasını başlatmıştır (Sezgin, 2023; Gutas, 2011). Ancak Abbasiler'de ve sonraki Türk devletlerde tüm bu bilimsel felsefik çalışmaların yanında Batı'da olduğu gibi düşünsel, bilimsel, sanatsal hareketler devleti ve toplumu değiştirmeye ve dönüştürmeye yetmemiştir. Bu bilimsel çalışmalar Avrupa dillerine çevrilerek batının tekrar Antik Yunan'ı keşfetmesini ve yeniden okumasını sağlarken, İslam dünyasında yazılmış pek çok öncü eserler de ders olarak okutulmuştur (Sezgin, 2023). Ortaçağ'da yalnızca Hristiyan değil, İslam dünyasında da hakim olan Aristotelesçi düşüncenin eseri *Organon'a* (Aristoteles, 2021) yeni *sıfatı* ekleyerek *Novum Organum Scientiarum* (Bacon, 2013) adlı eseri 1620 yılında İngiltere'de yayınlayan Bacon, günümüz modern bilimin kurucusu olarak ampirik araştırmayı ve endüksiyon yöntemini önermişti (Popper, 1984; 2005) Eleştirel aklı dışarıda tutan eski skolastik düşünceye karşı yeni bilimsel araştırma mantığını ortaya çıkaran ve akli özgürleştiren yeni bir paradigmayı bu (Popper, 1997; 2015). Aklın kapalı topluma karşı bilimle özgürleşmesi sosyolojik özgürleşme adımlarını başlatmıştır. Yaklaşık 400 yıl önce Bacon'un bulunduğu topraklarda özgürleşme ve demokratikleşme adımlarının atıldığını düşünürsek bütün bu sosyal hareketlerin ve deneyimlerin *Novum Organum Scientiarum'u* nasıl doğurduğunu daha iyi anlayabiliriz.

İkincisi ise, '*Modern demokrasi'nin* (liberal demokrasiden sosyal demokrasiye doğru gelişme süreci) temellerini atan Montesque'nun güçler ayrılığı⁵ (Montesque, 2017) ile herkesin yönetime

⁵ Yasama (Legislature), yürütme (Executive), yargı (Judiciary).

katılma hakkı olduğunu belirterek eşitlik, özgürlük ve halkın egemeliği ilkelerini getiren Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*dir (Rousseau, 2011). Her ne kadar Montesque ve Rousseau gibi kuramcılar modernizmin ve demokrasi temellerini atsalar da siyasal demokrasi ve aygıtların parlamenter sistem, partiler, halkın yönetime katılması, eşitlik, vb. gibi, bütün bu işleyişlerin dinamiklerinin yukarıda belirtildiği gibi İngiltere kaynaklı olduğunu görüyoruz. Günümüz Batı/modern demokrasinin kökenleri Antik Yunan'dan ziyade Ortaçağ'da atılan *Magna Carta*, *Haklar Bildirgesi* ve daha sonra *Fransız devrimi* ile temellerinin sağlamlaştırıldığı Batı Avrupa'nın oluşturduğunu görüyoruz. Batı da başlayan "Bu rejimlerin iki özelliği, söz konusu rejimleri modern demokrasilerin ataları arasına yerleştirmemiz gerektirdiğini düşündürür. İlk olarak, bu rejimler bilinen önceleri olmayan bir yurttaşlık modeli oluşturmuşlardır. (...) İkinci olarak, bu rejimlerde yurttaşlık sorumlulukları genelde ve de büyük ölçüde dönüşümlü olarak yerine getiriliyordu" (Tilly, 2014: 54). Anlatılan bu demokrasinin, siyasal demokrasi açısından baktığımızda Antik Yunan'la hiçbir ilgisi yoktur. Nerdeyse tamamen İngiliz siyasal tarihini kapsayan bu süreçten Avrupa'ya, oradan da modernizmle birlikte dünyaya yayılmıştır. Fransız Devrimi ve Amerikan İnsan Hakları Bildirgesi ile ulus devletleri sürecinde seçme/seçilme hakları, ifade özgürlüğü, eşitlik, vb. gibi hakların kazanımları ile beraber gelen siyasal katılım sonucu modernleşme süreci de başlamıştır (Touraine 1995). Avrupa dışında ise yine İngiliz sömürgeleri ve ona karşı mücadelede insan haklarının da temelini oluşturan Amerikan Haklar Bildirgesi (*Virginia Declaration of Rights*, 1776) demokratik kazanımlar ve siyasal demokrasi açısından dönüm noktalarını oluşturmaktadır. Tüm bu süreçler siyasal demokrasiden toplumsal demokratik kazanımlara doğru giden bir anlayışa doğru götürmektedir. Avrupa ve Amerika'da bu kazanımlar yaşanırken, ister istemez Osmanlı İmparatorluğu da bu sosyal akımlardan etkilenmiştir. Batı'nın da baskısıyla reform ve meclis oluşturma çalışmalarına girmiştir. Her ne kadar II. Abdulhamid gücünün sınırlandırılmasına ve bir meclisin kurulmasına -Batı'da olduğu gibi- gönüllü yaklaşıma da 1877 yılında iki dereceli Mebuslar Meclisinin açılmasını engelleyememiştir. Yeni açılan Meclis 115 (69'ü müslüman, 46'sı gayrimüslim) vekilden oluşmaktaydı. Milletvekilliği için 30 yaşını doldurmak, vatandaş olmak ve Türkçe bilmek gibi şartlar aranmaktaydı. Yukarıda belirtildiği gibi Avrupada'da görüldüğü şekilde bir de padişah tarafından seçilen genel meclis üyesinin 3/2'sini geçmemek üzere 26 kişiden oluşan Seçkinler Meclisi bulunuyordu (Kızıltan, 2006). Yaklaşık bir sene varlığını sürdüren ve savaş bahane edilerek kapatılan Meclis tam 30 sene sonra 1908 yılında tekrar açıldı. Ancak yine çok uzun olmadı ve bu sefer 1920 yılında işgal güçleri tarafından kapatıldı. Monarşi altında iki defa kurulmaya çalışılan Millet Meclisi Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla 23 Nisan 1920 yılında Ankara'da TBMM adı altında kuruldu ve bu sefer 29 Ekim 1923 yılında yeni Türkiye Cumhuriyeti devletini kurdu. Batı'da olduğu gibi yeni kurulan Türkiye'de de demokrasi ve modernlik ilişkileri bağlamında yeni sosyal hareketler ve çatışmalar günümüz postmodern tartışmaları içinde yeniden ele alınmaktadır. Tüm bu kazanımlar modernleşme ve uluslaşma sürecinde güç istenciyle ortaya çıkan meta ve kazançların

paylaşılabilmesi sonucu 1. ve 2. Dünya savaşının yıkımı, dünyayı dünyalara böldürmüştür. Ancak inşa edilen 2. Dünyanın, Doğu bloğunun yıkılmasıyla beraber soğuk savaşın bitmesi ertesi, demokrasi tartışmaları tekrar canlanmış ve değerini tekrardan gündeme taşımıştır. Alışlagelmiş siyasal demokrasiden kazanılmış sosyal haklar ve çağdaş modern tüketime dayalı toplum modeli hızla yükselmeye başlamıştır. Aslında ikinci dünya savaşı sonrası Marshall yardımı ile Avrupa hızlıca kendisini onarmış ve tüketimi öncülleyen refah toplumunu oluşturmaya başlamıştı. İkinci dünyanın ortadan kalkması kapitalizmin serbest piyasa mantığı tüketim toplumunu hızlıca globalleştirmiştir. Demokrasi bu süreçte halkın bilinçlenmesi ve sosyal konulara ilgi düzeyinin artmasıyla katılımcı demokrasi ön plana çıkmaya başlamıştır. Batı Avrupa sivil toplum kuruluşları, medya, enstitüleri ve büyük uluslararası şirketleri ile iktidarı eleştirel düzlemde uyarılarda bulunmaya başlamıştır. Nasıl klasik ve modern demokraside temel olarak siyasal gücün sınırlandırılması ve halkın kazanımları yer alıyorsa 3. olarak postmodern demokraside de bu süreçler devam etmektedir. Gelişmiş modern toplumun refah devlet anlayışı yarattığı eşit fırsatlar ile alınan iyi eğitimler toplumun düzeyini diğer dünyalara göre yükseltmiş ve demokrasi bilinci ve değerleri içkinleşmiştir. Toplumsal demokrasi özellikle batıda elde ettiği tüm kazanımları yeni toplumsal hareketlilik içinde toplumlararası interaktif olarak geliştirmektedir. Vatandaşlar yönetime ve sosyal sorunlara daha duyarlı olarak daha katılımcı bir tutum içine girmişlerdir. Sosyal sorumluluk, çevre ve bireysel farklılıkların daha ön plana çıktığı aktif bir demokratik anlayış hâkimdir. Devlet giderek dijitalleşmektedir. Yurttaşlar da bu sürece uyarak elektronik ortamda yurttaşlık bilincini en yüksek seviyeye çıkarmaktadır.

Son olarak postdemokrasi, katılımcı demokrasiden aktif demokrasiye doğru evrilen bir gelişimi göstermektedir. Yönetişim alanlarının ve partilerin dijitalleştiği, yöneten - yönetilen ilişkilerinin daha akışkan ve şeffaf olduğu, hızlı çözümlerinin üretilebildiği yeni bir süreçtir. Günümüzde buna yönelik çalışmalar bu başlangıcın ilk adımlarıdır (Crouch, 2004). Sanayi sonrası toplum veya postmodern toplumda artık insanlar daha aktif olarak, bireysel özelliklerin ön plana çıkartıldığı demokratik bir toplum modeline gitmektedirler. Öznenin istekleri dikkate alınmaktadır. Daha özgün ve kimliklerin çok çeşitliliğini vurgulayan çoklu kültürlü bir toplum oluşmaktadır. Uzman yurttaşlık bilinci ile öznel farklılıklar eleştiri gücünü ve imkânını yüceltecektir. Teknolojik imkânlar, yönetilenler ile yönetenler arasındaki hegemonik ilişkileri denge düzeyine getirecektir. Gelişmekte olan ülkeler tüm bu süreçleri olması gerektiği şekilde değil de olabildiği kadar bir anlayış içinde var olmaya çalışacaklardır. Ancak demokrasi sosyal bir kuram olarak toplumda içkinleştiği zaman gelişmekte olan ülkeler için bir imkân doğurabilir. Gelişmekte olan ülkelere siyasal demokrasi toplumsal demokrasiden üstündür. Siyasal güçler toplumu kendi isteklerine göre tasarlamaktadırlar. Toplumların olduğundan çok daha kapalı bir topluma evrilme tehlikesi vardır. Toplumda demokrasinin sosyal yönünün zenginleştirilmesi, siyasal demokraside kazanımlara ve oradan da yönetenlerin keyfi hareketlerinin sınırlandırılması ve son verilmesine

olanak sunmaktadır. Hesap verebilir iktidar/ muhalefet ilişkisi, şeffaf toplum ve yönetilenlerin hegemonik gücü kapanmakta olan toplumların açık topluma doğru yönelmesini sağlayabilir.

Günümüze gelindiğinde 2020’de yaşanan dünya çapında pandemi ile modern yaşamın sunduğu üretim alanları tekrardan klasik ekonomide olduğu gibi haneye geri dönmüş ve pandemi bitmesine rağmen pek çok iş kolu evlerde çalışmaya devam etmişti. Üretim alışkanlıklarının değişmesi, internetin ve dijitalleşmenin etkisiyle hem tüketim hiç olmadığı kadar çeşitlenip bireyselleşmiş hem de özneler toplumunda yeniden değer kazanmıştır (Bell, 2013). Teknolojik imkânlar ve özellikle akıllı telefonlar aracılığıyla her an çevrimiçi ve ulaşılabilir olarak interaktif ilişki ağları giderek yapay zekâ ile uyumlanarak gündelik hayatı belirler hale gelmiştir (Castells, 2008). Yönetenler ve yönetilenler dijital alanda (sosyal medya, e-devlet, dijital platformlar, cimer, vb.) ilk defa karşılıklı olarak birbirlerinden haberdar olmuşlardır. Postdemokrasi altında interaktif demokrasi, akışkan demokrasi, simülatif demokrasi, vb., adlandırabileceğimiz bu süreçte yönetenler yönetilenleri dinlemeye başlamışlardır. Akışkan modernite söylemsel ve simülatiftir. Bundan hareketle post demokrasi de bu dinamiklere uyumludur. Yönetici- yöneten ilişkileri de katılımı yitirmekte toplum lehine sürekli pozisyon değiştirmektedir. Toplumsal demokrasi açısından yönetilenler aktivasyonlarını her alanda hissettirmektedirler. Daha çok kuramsal olarak yeni yönetim modeli üzerine duran akışkan demokrasi düşüncesi, doğrudan demokrasi ile temsili sistemi bir pota altında birleştirerek interaktif bir sistem kurgulamaktadır (Behrens, 2017). Dijital alanda olsun veya olmasın akışkan demokrasi modelinde yönetilenler yönetenler alanına geçebilmekte ve ortak çözüm önerileri getirebilmektedir. Uzmanlaşmış yurttaş- yönetilenleri gündeme getiren bu toplumsal yönetim modelinde herşey akışkandır ve yönetilenlerin toplumsal gücününün farkında olan yönetenler, konularının sabit olmadığını her an değişebileceğini bilmektedirler.

DEMOKRASİ YAKLAŞIMI, AÇIK TOPLUM VE TARTIŞMALARI

Popper ‘*The open society and its enemies*’ adlı eserin 1’inci cildinin giriş yazısında 1938 yılında Alman Nazilerinin Avusturya’yı işgal ettiklerinin haberini almasıyla bu kitabı yazma fikrinin oluştuğunu belirtmiş ve 5 yıl sonunda göç ettiği Yeni Zelanda’da bu eserini tamamlamıştır (Popper, 1973: viii). Bergson’dan ödünç aldığı ‘*open society*’ ve ‘*closed society*’ terimlerini farklı anlamlar yükleyerek tüm zamanların teoride ve pratikte totaliterya tarftarlarına karşı demokrasiyi savunan temel bir eser olarak hazırlamıştır (Popper, 1973: 202). Hitler faşizminin en ağır koşulları altında “(...) Popper’i en çok ilgilendiren, totaliter fikirlerin çekiciliğini anlamak ve açıklamak ve onları çürütmek için elinden gelen herşeyi yapmak, aynı zamanda da en geniş anlamıyla özgürlüğün değer ve önemini yaymaktı.” (Magee, 1990: 79). Zamanın en büyük açık toplum düşmanı ve çağdaşı Hitler’den bahsetmek yerine, onu ilgilendiren kuramsal anlamda bu totaliter fikirlere zemin

hazırlayan öncü teorisyenlerdi. Bunlar içinde en önemli eserlerin başında Paton'un "*Devlet*"i yer alıyordu. Her ne kadar Platon demokrasiye karşı olmasının haklı gerekçelerini belirtmiş olsa da Popper için başlanması gereken ilk *düşman* kişi Platon idi. Platon'nun demokrasi karşıtlığının haklı gerekçelerinin başında deneyimlediği sosyal dinamiklerin en temelinde, çok olan cahil yığınların, az olan eğitilmiş ve bilgili kişileri yönetmesinde yatmaktadır (Palton, 2019). Platona göre bunun mümkün olma olasılığı olamayacağından toplumsal yapı çökecektir zaten. Felakete ve yozlaşmaya yol açacak bu durumu daha sonra Tocqueville "*Çoğunluğun tiranlığı*" olarak tanımlamıştır (Tocqueville, 2021).

Platon "*Devlet*" adlı eserinde en iyi kimin yönetebileceğini ve niteliklerinin ne olması gerektiği üzerine durur. "*Kim yönetmeli?*" sorusuna (Bu soruyu günümüze de biraz uyarlısak; hangi ideoloji, dünya görüşü, -izmler, sağcılar/ solcular, liberaller/ sosyalistler, vb.) "*Çoğunluk mu?*" diye eklemeye yapılabilir. En temelde bu soruya karşı çıkan Popper minimum düzeyde de olsa bir kişiye karşı çoğunluğun verdiği kararı en temel noktada demokratik bir sistem olarak görür. Erdoğan'ın ifadesiyle "(...) Hayek demokrasinin değerini şu üç amaca yaptığı katkıyla açıklamaktadır: (1) Demokrasi iktidarın barışçıl yoldan değişmesini sağlar, (2) Demokrasi özgürlüğü başka rejimlerden daha iyi koruyabiliyor, (3) Demokrasi kamusal işleri daha iyi anlamalarını sağlamak suretiyle halkı eğitmenin yegâne yoludur." (Erdoğan, 2018: 17). Ancak azınlığın hak ve taleplerinin çoğunluğun baskısına karşı varlıklarını sürdürmesi gerekir (Recher, 2006). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ise bu tehdit her an güçlenmeye hazırdır ve Kongar'ın dediği gibi kendisini *çoğunluk diktatörlüğüne* bırakılabilir (Kongar, 2002: 306-308). Habermas için ise demokrasi, çoğunluğun kararlarından ziyade siyasal katılımdır (Crick, 2002: 21). Bunun içinde hukuk devletinin kanunlarının işliyor olması lazım. Hukuk devletinin işlemesi için adaletin sağlanması ve anayasal güvencelerin tartışmasız olarak kabulü ve uygulanması esastır. Devlet, hükümet ve muhalefete eşit uzaklıkta durarak ilgi grupları, stk, baskı grupları gibi oluşumlara izin ve güvence vermesi gerekir (Fraenkel, 2011).

Aristoteles'in "3 iyi ve 3 kötü" devlet formunun yanında, Popper'a göre sadece iki temel devlet formu vardır ve birincisi Aristoteles'in 'kötünün kötüsü' olarak nitelendirdiği tiranlık / diktatörlük, diğeri kötünün iyisi olarak gördüğü ve "En iyi yönetim biçimi" olarak tanımladığı demokrasidir. En önemli şey bu durumda iktidarın kan dökülmeden değişebiliyor olmasıdır (Popper, 2015: 208-214). Çünkü demokraside iktidarın halkın rızasına göre şiddet kullanmadan çekilebilme ihtimali vardır. Bu ihtimal iktidarı halkın yararına çalışmayı zorlamakta ve hesap verme mekanizmasını işletmektedir. Siyaset tarihi ve kuramı açısından bakıldığında Tiran seçim ile gelip diktatörlüğü kurduğu için zaten gücü elinde bulunduran ve seçilmemiş olan diktatöre göre daha kötüdür.

Siyaset tarihi içinde alışık olduğumuz bu '*ehveni şer*' durum, söz konusu demokrasi yönetimi

olduğunda, ‘demokrasi kötünün iyisidir’ sözü hep Churchill’e atfedilir. Ancak Langworth bunun doğru olmadığını ve Churchill’in Meclis’te yaptığı bir konuşmasında şöyle söylediğini belirtir: “Many forms of Government have been tried, and will be tried in this world of sin and woe. No one pretends that democracy is perfect or all-wise. Indeed, **it has been said** that democracy is the worst form of Government except for all those other forms that have been tried from time to time...” (Langworth, 2022). Sokrates’ten beri gelen tüm demokrasi karşıtlarının söyleme potansiyeli olduğu bir söz gibi duruyor aslında.

Monarşiyi demokrasiye göre daha üstün tutan Platon’un “Devlet” adlı eserinde kurgulanan yönetici yani kral filozof her şeyi en iyi bilen bilge devlet adamıdır ve tüm gücü tek elde toplamaktadır. Seçkin olarak doğruyu o bilir ve herkes ona uymak durumundadır. Bu iktidar kurgusu ve tek bir kişinin her şeyi en iyi yapabileceğine dair olan eğilimi Platon’u demokrasinin ilk düşmanlarından yapmıştır (Platon, 2019). Siyaset tarihi açısından en temel eserlerden olan bu kitapta Platon; *devleti yönetmeye kimin muktedir olduğunun* cevabını bulmaya çalışır. Bu sorunun yanlış olduğunu belirten Popper; cevap arayışlarının toplumun geneline olan refaha götürmekten ziyade tam tersi olarak otoriterleşmeyi kuvvetlendireceğinden ve hatta diktatörlüğe yol açacağından bahseder.

Yanlış sorular doğruların keşfinde hatalı yerlere sürükleyeceğinden, ona göre sorulması gereken esas soru; “İktidarın sahip olduğu güç ve şiddetin halka karşı kullanılması ve suistimal edilmesi nasıl önlenebilir?” şeklinde olmalıydı. Atina demokrasisinde yaşandığı gibi (M.S. 516 demokrasinin çöküşü) (Bosetti, 1997: 72) 2449 sene sonra yine aynı senaryo ve seçimle gelen iktidarın diktatörlüğe (1933 Neonazi iktidarı) dönüşme potansiyelinin yegane sebebi, kapalı toplumda demokrasi değerlerinin yıpratılarak yok edilmiş olmasından gelmektedir. Demek ki bir toplumda demokrasi ne kadar güçlü olursa olsun, tüm zamanların ve mekanların ötesinde iktidarın gücü tekeline alma potansiyeli her zaman mevcuttur ve halka karşı bunu kullanacaktır. Kongar Almanya ve İran örneğinden hareketle demokrasinin nasıl sistematik olarak rafa kaldırıldığını görmek için tarihe bakmayı öneriyor (Kongar, 2017: 18-31). Tüm bu deneyimlerden hareketle Popper demokrasinin ilk kriteri olarak iktidarın kansız yani şiddet kullanmadan rıza ile değiştirebiliyor olmasını temel bir demokrasi kriteri olarak görmektedir (Popper, 1973; 1997; 2015). İktidar gücünü ayaklanmalar, darbeler, devrimler, iç isyanlar olmadan yani şiddet olmadan değiştirebiliyor olmak demokrasinin en temel varlık göstergesidir. Bu aslında limite edilmiş bir demokrasi tanımı ve günümüzde demokrasinin temel bir dinamiğini oluştursa da artık toplumun hızla değişmesi, teknolojinin gündelik hayata yoğunlaşan müdahalesi ile demokrasinin de bu değişikliklere ayak uyduran yeni sıfatların tartışılması gerekmektedir. Yönetilenlerin tüm değişkenler içinde aldatılmadan doğruları görebilmeleri için, inanmak yerine sorgulayan bir bilincin ortaya çıkması gerekmekte bunun için de demokrasi eğitimi önem arz etmektedir (Kongar, 2017, 107-109).

Yukarıda belirtildiği gibi Popper İkinci Dünya Savaşı'nın faşist güçlerine yine değinmeden eserin ikinci cildinde kapalı toplumun öncülerinden olarak düşündüğü Hegel, Marx ve diğerlerinden bahseder (Popper, 1977). Hegel'in *Deutsche Geist* ve Alman egemen sosyal düşünce dünyasının inşası yanında ister istemez bu çalışmada Kantçı düşüncenin (Kant, 2011) barış ve özgürlüğe olan katkısının ne kadar değerli olduğunu göstermeye çalışır (Popper, 1997: 137-147). Bir taraftan Kant bu anlamda aydınlanmacı humanist Batı değerlerinin ideal toplumunu oluştururken, diğer taraftan otoriteyi temsil eden ataerkil devlet ve savaşın gerekliliği gibi konularda yığınları dinamize eden Hegelci anlayış vardır. Popper yaşanan ve yaşanacağı muhtemel görünen tüm sosyal yıkımların, idealleştirilen bir ruhun yaratılmasıyla veya tarihin bir sınıf savaşlarından ibaret olduğu gibi bir ideolojik bir inancın yarattığı anlayışa borçlu olduğunu söyler. Dolayısıyla Hegel gibi Marx da ellerinde bulundurdukları ideoloji silahları ile halkı kandırmışlar ve yanlış yola saptırmışlardır. Yanlış bilincin oluşmasında ve insanların manipüle edilmesinde ideoloji bu temel toplumsal görevi üstlenmiştir (Üşür, 1997). İdeolojilerin henüz güçlü söylemlere yol açabildiği sanayi kapitalizmi dönemlerinde toplumlar çatışmacı anlayışla birbirlerine düşman edilerek mobilize edilmiştir. Kapalı toplum istencinin ürünü olan bu sosyal hareketlerden karlı çıkanlar ise iktidarı ele geçiren yönetenler sınıfı olmuştur. Nasyonal sosyalist ya da tam tersi bir anlayışla komünist ideolojiler ortaya koydukları totaliter ve dogmatik inançları yüzünden, bu düşünceleri takip edenler, tüm Avrupa'yı felakete sürüklemiş ve büyük trajedi ve acıların yaşanmasını sağlamışlardır. Ancak bu düşünceler ve bu düşünceleri yaratan ideolojiler savaşla beraber yok olmamıştır. Her zaman ortaya çıkma potansiyeli olan bu unsurların tehlikesini göstermeye çalışan Popper her dönem özgürlük karşıtı bu düşüncelerin varlığına işaret etmiştir. Bu tehlikeyi sezen çağdaşı Schumpeter 1942 yılında yazdığı eserinde klasik demokrasi (Antik Yunan ve 18. yy. demokrasisi) teorisine karşın "Demokrasiyi kurtarmak" için "Başka Bir Demokrasi Teorisi"⁶ geliştirdiğini belirtmiştir (Schumpeter, 2020). Ona göre tarihsel süreç içinde gelen en büyük yanlış anlaşılma, topyekûn olarak halkın herkesin ortak çıkar ve isteğinin aynı olmasının mümkün olmadığını unutulmasıdır. Bu anlamda halkın tek tek düşünceler üzerine temel bir akılcı bakış açısı yoktur. Entelektüel rol algısının işlenmesi mümkün görünmemektedir. Her ne kadar rasyonel argümanlarla ortak bir kamu yararı oluşturma ve ortak istekler üzerine bir uzlaşma var görünse de tüm bunların kurgulanması ve hayata geçirilmesi halkın yapacağı bir iş değildir. Aynı zamanda kamu yararı her zaman için ortak genel çıkarları karşılayacak anlamına gelmez. Asıl olan uzman ve yetkin olan kişilerin, yetkin olmayan yığının isteklerini yerine getirmek için çaba sarfetmeleridir. Bu anlamda halkın temsilcileri seçmesiyle, kamu yararı ve genel çıkarlar, istekler gerçekleşmez. Karar alma süreci ve sonuçlar hükümet ve seçilmişler tarafından yapılır. Siyasetin üst söylemi ile halkın küçük entelektüel ruhu -insan doğasının zayıflıkları- arasındaki uçurum varlığını tarih boyunca korumuştur. Halkın çıkarı ve yararı, elitler tarafından belirlenmektedir (Schumpeter, 2020).

⁶ "Eine andere Theorie der Demokratie", 2020.

Fraenkel de aynı kaygı ile her daim oluşma potansiyeli olan bu totaliter kapalı sistemlerde kamu yararının ‘a priori’ (İktidar sahibi halkın çıkarı adına doğu olanı kendisi belirler) olarak belirlendiğini, demokrasi sistemi gelişmiş açık toplumlarda ise, kamu yararı ‘a posteriori’ olarak, yani önceden değil, farklı çıkar gruplarının ihtiyaçları ve tartışmaları sonucunda alınan karar neticesinde oluştuğunu ifade etmiştir (Fraenkel, 2011).

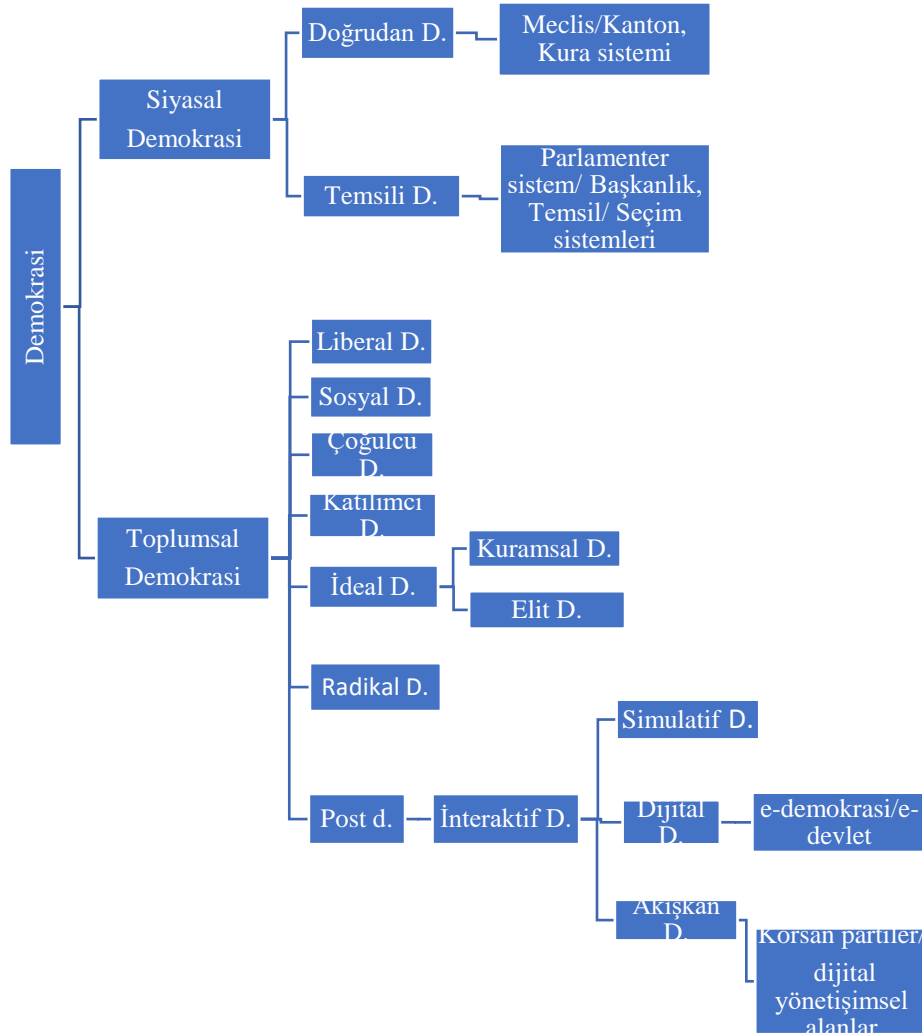
İdeolojilerin fonksiyonlarının yitirilmesi ve yavaş yavaş sosyaliteden çekilmesiyle beraber daha güçlü olarak söylemler devreye girmektedir (Bell, 2013). Söylemler ideolojilerden çok daha güçlüdür ve halkı başka düşüncelerden tam tersi düşüncelere yönlendirerek çatışmalar alanı içine çekebilmektedir. Siyasal partiler de *catch all* mantığı altında ideolojilerden ziyade bir çıkarlar ve yararlar etrafında şirket gibi çalışmaya başlamışlardır (Turan, 2022). Parti başkanları CEO gibi şirketin başında tüm partiyi tek başlarına tasarlamaktadır. Dolayısıyla seçime katılacak vekilleri de bu başkanlar belirlemekte, yurttaşların ise, belirlenen bu kişileri seçmekten başka çareleri kalmamaktadır. Bu da demokrasinin sürekli bir tehlikede olduğu uyarısından hareketle partilerin zamanla antidemokratikleşerek kapalı toplumu yaratacaklarına dair bir işaretti. Zaten *parti devleti* kavramı tarihi olaylar içinde çok konuşulan ve bilinen sözcüklerdendir. Eleştiriden yoksun kapalı toplumun aksine açık toplum özgürce yaşamakta ve serbestçe düşünebilmektedir. Popper’a göre Batı dünyası ve özellikle Almanlar, Hegel yerine Kant’ı tercih etmiş olsalardı bu toplumsal yıkımların hiçbiri yaşanmayacaktı (Popper, 1997). Ancak ona göre mevcut hayatımızda hem açık hem de kapalı toplumlar bulunmaktadır ve İkinci Dünya Savaşı öncesi Batı toplumunun savaş sonrası duruma göre daha fazla açık ve serbest olduğu söylenebilir. Ancak Aksoy’un Atatürk dönemi Adalet Bakanı Mahmut Esat’tan aktardığına göre bu 1. Dünya Savaşı öncesi dönemi, Batı demokrasisini gerçek olmayan, sosyal olmayan demokrasi olarak tanımlıyor, burjuva sınıfının çıkarlarına cevap veren “*Siyasal ve hukuksal demokrasidir*” (Aksoy, 1971: 69). İkinci Dünya Savaşı sonrası artan refah devleti anlayışıyla beraber tüketim toplumuna dönüşmesi, politikanın fazla karmaşık olması, bürokrasinin karmaşıklaşması, medyanın tekelleşmesi, parti başkanlarının tek lider olarak istediklerini yapmaları kapalı topluma doğru gidişatı göstermektedir. Popper’a göre demokrasi bu anlamda gücün sınırlandırılması ve kontrol altında tutulmasından başka bir şey değildir. Çok güç, tek güç ya da kurtarıcı karizmatik tek adam kazanılmış demokrasi bilincini yıpratmaktadır. Anayasa ile korunmuş kazanılmış haklar, özgürlükler ve adalet bu gücün sınırlandırılmaması ve paylaştırılmaması sonucu kontrolden çok rahat çıkabilecektir. Kontrolsüz gücü eline alan iktidar kendi söylemini kurgulayarak medya aracılığıyla yeniden inşa edecektir. Rıza oluşturma yöntemleri halkı iktidarı lehine mobilize edecektir. Siyaset sosyolojisi açısından siyasetin sosyolojiyi kurguladığı bir noktaya gelinip, oluşturulan söylem yeni gerçekleri yaratacaktır. Bu yeni gerçekler Boudrillard’ın kavramı ile söylenecek olursa gerçekten daha bir gerçeklik ile karşı karşıya, simulark bir duruma gelinecektir (Baudrillard, 1998). Hatta anayasadan kaynaklı olarak tüm gücün mecliste/ başkanda toplanması ve partilerin bir güç olarak toplumda yer

alması, bu gücün hükümet olarak iktidarda kullanılması beraberinde tek etkili ve karşı konulamaz bir gücü doğurmaktadır. Özellikle bu güç sayesinde seçmen davranışlarının belirlenmesi konusunda rasyonel izler taşımayabilir. Medyanın etkisiyle birlikte ekonomik istikrarsızlık ile oy verme arasında doğru orantılar her zaman bulunmaz. Kalaycıoğlu'nun belirttiği gibi iki temel davranış modeli "...V. O. Key' in 'retrospective voting' iddiası" ile "Anthony Downs'ın ileri sürmüş olduğu 'prospective voting' iddiası" (Kalaycıoğlu, 2016: 20). Buna göre birinci modelde seçmenler ekonomi bozulunca hükümete oy vermezler, Popper'in önerdiği ikili parti sisteminde olduğu gibi muhalefette olana yönelirler, böylelikle daha iyi olana doğru seçmen tercihte bulunur. Partiler böylelikle dersini alır ve tekrar kazanmak için kamu yararına faydalı işler yapmaya ve kendilerini ispatlamaya çalışırlar (Popper, 2015). İkinci modelde partilerin söylemlerinin kendilerinin gelecekleri için daha yararlı olacaklarını düşündükleri partilere oy verirler. Kapalı toplumun manipulatif dinamikleri bu modellerin sağlıklı işlenmesini engellemektedir. Yaratılan toplumsal istikrarın devamı güdülemesi ve gelecek korkusu gibi senaryoların ekonomik istikrarsızlığı ikinci sıraya itmesi muhtemeldir. Açık toplumlar demokrasi konusunda kapalı toplumlara göre daha çok ilerlemişlerdir ve burada en önemli kriter politik özgürlük ile beraber karşılıklı eleştirel kültürün topluma işlenmiş ve yerleşmiş olmasıdır. Diğer (gelişmekte olan ülkeler, eski sosyalist ve Orta Doğu ülkeleri, vb.) toplumlara göre düşünceyi ifade etme, insan hakları ve basın özgürlüğü gibi konular daha gelişmiştir. "Demokratik yaşamın dayanağı ve koruyucuları, kimlik yapılarını empati düzeyindeki deneyimler üzerine geliştirebilmiş[tir.]" (Gruen, 2010: 65). Birey-toplum ilişkileri bağlamında da bakıldığında demokrasi bir empati kurma kültürü, sağ- sol, dinci ve her türlü radikalizmin şiddetine karşı özgürlük, eşitlik ve adalet düşüncesini aşıl原因an bilinçlenme deneyimidir. Bu anlamda siyasal katılım yalnızca oy verme değildir, iktidarı, yönetenleri etkilemek için girişilen yurttaşlık ve entelektüel girişimler bütünüdür (Turan, 2022). Tüm bunlardan hareketle "Neden demokrasi?" sorusuna Dahl şöyle yanıt veriyor: "Demokrasi zalim ve kötü otokratların yönetime geçmesini engellemeye yardımcı olur" (Dahl, 2017: 57). Engellenemiyorsa o toplumda yönlendirilmiş güçsüz bir muhalefet, eksik demokratik kültür ve entellektüel birikimlerin yetersizliği söz konusudur. Toplumsal demokrasinin siyasal demokrasiyi yönetemediği bir durumdur.

Siyasal demokrasi - Toplumsal demokrasi

Bir önceki bölümde tarihsel süreçte demokrasiyi ele aldığımızda özellikle 18. yy. modern demokrasinin siyasal alandan toplumsallığa doğru evrilmeye başladığını belirtmiştik. Yönetilenler alanındaki yeni sosyal haklar ve kazanımlar modern Batı toplumunun da dinamiğini oluşturmuştur. Liberal demokrasi ile özellikle sosyal demokrasi bu elde edilen hakların kanunlar önünde yerleşmesi ve kültürleşmesi bağlamında önemli rolleri olmuştur. Aşağıda grafikten de anlaşılacağı gibi aslında tarih boyunca iki temel demokrasi modelinin tartışmalarda yer aldığı görülmektedir:

Siyasal ve toplumsal demokrasi. Siyasal demokrasi, yöneten- yönetilenler alanında iktidar (makro-mikro) gücünün sınırlandırılması ve yönetilenlerin yönetime daha aktif olarak rol alma bağlamında bir sistemi oluşturmaktadır. “Demokrasi -bir tanıma göre- toplumun siyasal ve merkezi güç öğelerinin (political estate), sivil öğeleri işgal etmemesidir (...) Demokrasi bir toplumun temel ilişkiler sistemi olarak kabul edilirse, merkezi siyasal otoriteye karşı, toplumsal kuruluşların merkez dışı güçlenmeleri, pazarlık, etkilenme ve güç kazanma ile topluma yön vermeleri sistemin gereğidir” (Ecevit, 2017: 139-140). Siyaset sosyolojisi açısından çift yönlü olan bu ilişkiler ağı, eğilim ve yönlendirmelerin siyasetten- sosyolojiye veya sosyolojiden- siyasete göre demokratikleşme kriterini belirleyecektir. Dahl bu kriterlerden özellikle demokrasi bakımından, *etkin katılım, oy kullanma eşitliği, bilgi edinebilme, gündem üzerine son sözü söyleme hakkı ve dahil olma* üzerinde durmaktadır (Dahl, 2017: 48). Günümüzde yönetim halkın temsilcilerini seçtiği ve parlamentoya yolladığı bir sistem olarak yürümektedir. Modern temsili demokrasinin siyasi kurumları bu anlamda: *1-seçimle belirlenmiş memurlar, 2- özgür, adil ve sık sık yapılan seçimler, 3-ifade özgürlüğü, 4- alternatif bilgilendirme kaynaklarına erişim, 5- kurumsal özerklik ve 6- vatandaşın dahil edilmesi* şeklinde ilerlemektedir (Dahl, 2017: 100). Siyasal demokrasi; öncelikle toplumsal demokrasinin birikimlerinden, kazanılan haklardan, sivil güç oluşumlarından, seçim sistemlerinden ve her türlü siyasal katılım bakımından sınırlandırılarak adalet sisteminin devlet tarafından güvence altında olduğu bir ortamda olması gerektiği şekilde işleyecektir.

Grafik 1: Demokrasi Modeli

Demokratikleşme bu anlamda toplumsal demokrasinin siyasal demokrasiye yön verme ve belirleme gücüne göre değişecektir. “Demokrasi ister istemez sosyal bir temele sahip olmak zorundadır, çünkü bu olmasa yurttaşlık eşitliği de söz konusu olmaz. Demokrasiyi demokratik kılan şey budur.” (Meyer, 2015: 407). Demokratikleşme kavramının da temelinde bu toplumsal demokrasi yatmaktadır. Tüm demokrasi adına konuştuğumuz değerler, demokrasinin tarihsel süreç içinde insanlığın sosyal kazanımlarıdır. Toplumsal demokrasi bu anlamda siyasal demokrasi alanını da belirleyen bir dinamiktir. “Toplumsal demokrasinin ölçütü, toplumun çeşitli düzeylerdeki – siyasal ve ekonomik nitelikte olmayan- karar mekanizmalarına katılabilme olanaklarından yararlanabilenlerin toplum içindeki oranıdır.” (Kışlalı, 2017: 232). Gelişmekte olan ülkelerde -gelişmiş çağdaş ülkelerin aksine- siyasal demokrasi ve yönetenler toplumu belirleme anlamında daha öncü durumdadırlar. Toplumlar siyasal yöneticiler tarafından şekillendirilir. Bu da kapalı toplumu pekiştirmektedir.

Grafikte görüleceği gibi ister doğrudan, isterse temsilli olarak yönetenler belirlensin ve yönetme (yürütme) erki hükümet, parlamenter veya başkanlık ile idare edilsin, önemli olan toplumsal demokratik kültürün bu seçilmiş veya atanmış güçlere karşı nasıl bir pozisyon aldığıdır. Bu pozisyon yöneten - yönetilen ilişkileri bağlamında denge durumunda olmalıdır. Siyasetçi girişimciler oluşan bu pazar alanında yer alan seçmen oylarına talip oluyorlar. Bir tür pazar demokrasisi, politikacıların teklifi bu pazarda seçmen destek ve talepleri ile arz talep ilişkileri bağlamında değiş tokuş oluyor (Schmidt, 2010). Amaca ulaşmak için bir araç ve politik elitler güç elde etmek için mücadele ediyorlar. Schumpeter’e göre demokrasi pazar alanında en elit politikacıları seçmek için bir araç sadece ve halkın temel görevi en iyi işi yapacak kabiliyette olan kişileri seçerek, demokrasiyi yerine getirmiş olmaktadır (Schumpeter, 2020). Gerisi seçilmiş olan uzman kişilerin yönetim becerilerine kalmıştır.

Her ne kadar politik partiler ve adaylar, seçim kampanyaları sırasında seçmenlerin çıkarlarını ve değerlerini temsil eden politikaları ve ideolojileri sunarlarsa da (Downs, 1957) halkın seçtiği ve oy verdiği yöneticinin artık karşı tarafta (yönetenler alanı) olduğunun ve uzlaşmaz bir ikili ilişkiler pozisyonunun kurulduğunun farkına varmalıdır. Seçimlerdeki bu birliktelik, güç elde edinimi ile ayrılarak son bulmaktadır. İktidarı veya bürokratik yönetme gücünü elde eden seçilmiş veya atanmış girişimci özneler artık karşı tarafın oyuncusu olarak rakip duruma geçmiştir. Bu farkındalık toplumsal demokratik kazanım ile ilgilidir. İktidarı elde eden parti/ler halkın yerine bu görevi devralarak güç alanını kurmaktadır.

Gücü elde eden yönetenler erki yönetilenlerden, yönetilenler de yönetenlerden doğal talepleri olacaktır. Yönetenler yönetilenlerin aleyhine gücü artırmak ve iktidar alanını pekiştirmek isteyeceklerdir. Yönetilenler de seçtikleri veya seçmedikleri erklerden yeni haklar, talepler, vb.

istekleri olacaktır. Yönetenler vermeme, yönetilenler ise alma eğilimindedirler. Buna karşın özellikle katılımcı demokrasiden hareketle halk kontrolü yeniden eline almalı ve akılcı bir şekilde kamusal alanda politik hayatı tartışmaya açmalıdır, böylelikle insanların özgürlüğünden bahsedilmeye başlanabilir (Habermas, 1973). Bu anlamda gücü devreden yurttaşlar için -siyasal demokrasi açısından- hakların savunulması ve baskı mekanizmalarının işleme için en temel güç unsuru muhalefettir. Yurttaşlar muhalefetin yanında diğer eleştirel güç dinamiklerini harekete geçirerek temel haklarını ve taleplerini korumaya çalışacaklardır. Ancak 'Yeni demokrasi modeli'nde Schumpeter'e göre artık seçmen isteğinin dışında, halkın seçtiği kişilerin kararları vermesi gerekmektedir. Daha gerçekçi gördüğü bu siyasal demokrasi yöntemini 7 başlık altında şöyle ele almaktadır:

- *Rekabet kriteri: muhalefetin ve baskı gruplarının önemi.*
- *Yönetimin muğlak oluşunu engellemek için demokratik ve olmayan hükümeti ayırmak.*
- *Özel ilgi gruplarının yönetime daha etkili müdahil olması, aktif olarak politikacıların bu konulara eğilmesi için çalışılması gerekir.*
- *Tek olanaklı yöntem olarak: serbest oylar için serbest rekabet mücadelesinin önü açılmalıdır.*
- *Düşünce ve medya özgürlüğü*
- *Halk seçer ve başkasını yerine getirir. Bunun dışında hükümetlerin seçmenler tarafından kontrol edilmesi sınırlandırılır.*
- *Politik kararlar anlamında tüm halkın yerine çoğunluğun isteğinin gerçekleşmesi, daha fazla destek alan ve rekabet içinde olan grup ya da bireylerde olması (Schumpeter, 2020).*

Ancak Schumpeter'in teorisinin işleme için, politikacı, parti, bakanlık ve vekillerin yüksek düzeyde eğitilmiş ve uzman olması gerekir. Bir taraftan topluma ve ekonomiye devletin daha az müdahalesi ve diğer taraftan da devletin küçülmesi lazım. Yüksek düzeyde hızlı bir bürokrasinin oluşmasının yanında, seçmenin de yüksek düzeyde entelektüel ve ahlak anlayışı içinde olması gerekir ki, iktidar söylemlerine karşı argümanlar geliştirebilsinler. Zıtlıklar ve azınlıklar alanı tolerans kültürü içinde varlıklarını sürdürmelidirler (Schumpeter, 2020). Tüm bu zıtlıklar ve çatışma alanının başında muhalefet yer almaktadır ve siyasal demokrasinin işleme için muhalefetin işlevi önem kazanmaktadır. Muhalefet siyasal alanda halk adına iktidarı denetleyen, sorgulayan ve hesap isteyen bir fonksiyon durumundadır. Bu yüzden muhalefet, halk / yurttaş /

vatandaş tarafından. Yani halkın seçtiği kişiler iktidara gelince vatandaş da iktidara gelmiş olmuyor. Vatandaş yönetilen ve gücü devreden tarafta kalıyor. Bu yüzden halkın tarafında öncelikle 1-Muhalefet, 2- Medya, 3- Gazeteciler, 4- STK, 5- Kurumlar (Üniversite, enstitüler, vb.), 6- Sanatçılar yer almaktadır. Bunlardan herhangi biri işlemediğinde veya iktidar tarafına geçtiğinde kapalı toplumun çalıştığını ve demokrasi kriterlerinin de zayıflamakta olduğunu işaretini vermektedir. Bu noktada Mouffe kimlik siyasetine dayanan çatışmacı *demokrasinin demokratikleşmesi* projesi olarak '*Radikal demokrasi*'yi öneriyor. Neo Marksist bir bakış ile sosyalizmin ortaya attığı eşitlik ve özgürlük idealinin radikal demokrasinin dayandığı burjuva demokrasininin derinleştirilmesi ve genişletilmesi ile mümkün olabilir (Mouffe, 1993). Böylelikle batı toplumu kaldığı yerden ilerleyerek daha iyi bir noktaya varabilir. Özellikle Batı'da yaşanan toplumsal krizler ve dönüşümler zaten eskiyen sosyalizm, komünizm gibi ideolojileri çoktan geride bırakmış, kapitalizm içinde ilerleyen demokrasinin modern demokratik pratiklere odaklanan yeni söylemlere bırakmıştır. Toplumsal olan herşey bu anlamda söylemseldir, ideolojik ve politik çıkarlar da ancak söylem yoluyla olur (Mouffe, 1993).

Modernizmin günümüze geldiği noktada zaten pek çok eksiklikler ortaya çıkmaya başlamış ve bu eksik yanlarının giderilmesi konusunda pek çok teorisyen özellikle 70 sonrası yoğun olarak tartışmaya açılmıştır. Touraine de, Mouffe'un siyasal odaklı çıkış noktasını kültürel ve toplumsal noktadan ele almıştır. Touraine'e göre kültürel demokrasi siyasal ve sosyal demokrasinin bir anlamda ortak zeminde uzlaşması olarak düşünülmektedir (Touraine, 1997). Çünkü insanlar sosyal alanda kendilerine yabancılaşmışlar ve farklılıklar giderek yok olmuştu. Bu da bireyin aleyhine göre değişen bir gelişme idi. Kültürel demokrasi, bu anlamda insanları kendi grup veya topluluklarına hapseden bir çokkültürlülük değil, tam tersi farklılıkların bir zenginlik olarak korunması, öznenin yaratıcılığını ön plana çıkaran akılcı bir demokrasi düşüncesidir. Bireyin çoğunluğa feda edilmesi yerine, çeşitliliğin korunması ve değer verilmesi gerekmektedir (Touraine, 1997).

Buna bağlı olarak bir diğer temel sorun ise, seçim sistemi ve seçme hakkının farklı yöntemler ile kullanılıyor olması, seçim barajı parlamentoda temsil sistemi de iktidarın sınırlandırılması ve gücün kontrol edilmesi açısından önemli rol oynamaktadır. 1820'lerde John Stuart Mill temsil sistemini modern zamanların büyük keşfi olarak tanımlamıştı (Dahl, 2017: 120). Ancak modern demokrasinin doğduğu Batı Avrupa'da bir anlamda temsiliyet krizi yaşanmaktadır. Avrupa'nın siyasal katılımdan uzaklaşması ve ilgisizlik giderek artmaktadır. Türkiye'de seçimlere katılma oranları neredeyse %90'ları bulmaktadır. Bu ise Avrupa ülkelerinde nerdeyse yarı yarıyadır. Buna bir tepki olarak yönetilenler alanını daha aktif hale getirmeyi hedefleyen '*korsan partileri*' pek çok ülkede başarılı faaliyetlerde bulunmaktadır (Işık/ Işık, 2021).

Başka bir problem ise demokratik sistemlerde iktidarın kullanımının partiler aracılığıyla olmasıdır. Günümüz modern demokratik yönetimler partiler aracılığıyla olmakta –en azından demokratik yönetim sistemlerinde- ve partisiz bir yönetim anlayışı günümüz sistemi içinde henüz mümkün gözükmemektedir. Popper, partilerin her geçen gün güçlenmesi ve halk tarafından denetlenmesinin yarattığı zorluklar neticesinde partilere olumlu bakmamaktadır. Partiler güçlendikçe parti programları da parti başkanları da demokrasiden ve eleştiriden uzaklaşmaktadır (Popper, 2015: 211). Dolayısıyla iktidarı halk değil önceden belirlenen parti ve programları yönetmektedir. Adayların seçimi sırasında parti liderliğinin belirleyici olduğu durumlar yoğun bir şekilde gözlemlenmektedir (Dahl, 1961). Popper iki parti sisteminin demokrasinin temsili açısından en uygun olduğundan bahseder ona göre çok partili sistemde hükümetin kurulması da zordur. Nisbi temsili sistemde partilerin çoğalmasına olanak vermektedir. Çok partili sistemde karar alma ve uygulamada çoğunluğun kararının uygulanması pek mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla çoğunluğun seçim kararı değerini yitirecek, muhalefet de hakkı olmadan iktidar ortağı olarak kalacaktır. Bu da Popper'e göre halkın kötü yönetimlere maruz kalmasını sağlayacaktır. İki parti sisteminde Popper her iki partinin zaman içinde karşılıklı ve kendilerine dönük daha eleştirel bakabileceğini iddia etmektedir. Seçim kaybeden parti yaptığı hataları düzeltme şansını yakalayacak ve hatalarından ders çıkartacaktır. Bu da halkın yararına olacaktır Poppe'ye göre. Cem bu süreçte sosyal demokrasinin önemini vurgulayarak; ekonomik istikrarsızlık ve antidemokratik parti yapılanmalarına karşı sosyal demokrasinin gerekliliği üzerine durmaktadır (Cem, 1989). İdeal demokrasiye götüren bu düşünceler gerçekte bu şekilde işlemediğini bize göstermektedir. Özellikle Popper'ın ikili parti sistemi kapalı toplumlarda demoratikleşmeye değil tam tersi bir duruma yol açacaktır. İdealize edilen demokrasideki rekabet durumu, olumlu yönde değil, gücü elinde bulunduran iktidarın her şekilde iktidarda kalmak için her türlü manipulasyonlara baş vurularak kamoyunu yanıltma yönünde ilerleyecektir. Geçekleri gizleyerek Boudrillard'ın *Hiper gerçeklik*'ini halka yeniden sunacaktır. Yeni kurgulanan gerçeklik aslından daha gerçek olarak halkın bilincinde yerleşecektir. Yeni söylemsellikler eskimiş ideolojilerden bu yüzden daha güçlü ve etkilidir.

Yine grafikte görüleceği üzere ideal demokrasi sosyal sorunlara ve özellikle demokrasi üzerine olan tartışmalara kuramsal ve felsefi açıdan bakmaktadır. Gerçekte olan ile olması gereken arasındaki farkları bu bağlamdaki tartışmalarda görebiliriz. Tarih boyunca halkın yönetime katılması ve özellikle seçmenler bakımından elitis söylemler hep var olmuştur. Bunun yaşanmış sistematik örneğini Weimar Cumhuriyeti'nde görebiliriz. Seçmeme giden seçmenlerin oyları sosyal statülerine göre nitelik ve nicelik bakımından farklılıklar göstermekteydi. Akışkan demokrasi modelinde de buna benzer uygulamalar düşünülmektedir. Oyların devredilmesi, geri çekilmesi, seçmenlerin uzmanlığına göre nitelik ve nicelik olarak uzman olmayanlara göre daha fazla oya sahip olması, vb. gibi (Behrens, 2017).

İdeal demokrasi tartışmalarının en temelinde bir taraftan halkın doğrudan yönetime katılması ve gerçekten yönetmesi, diğer taraftan halkın yetkin yurttaşlar olarak iktidara hesap sorabilmesi ve değiştirebilme gücü gelmektedir. Akışkan demokrasi ve uygulamada gözükkenler buna uygun cevap verebileceği kanaati doğurmaktadır, ancak ulusal düzlemde ve geleneksel siyaset sosyolojisi açısından henüz başlangıç safhasındadır (Bayra, 2022). Post demokrasi ile günümüzde devletin ve bürokrasinin giderek dijitalleşmesi, yeni teknolojik imkânlar bize idealde yatan demokrasi kuramlarını uygulamaya sokabileceğini göstermeye başlamıştır. Akışkan demokrasi ve dijital partiler yardımıyla post demokrasi altında kuramsal ve uygulamada bazı önemli katkıları olabileceğini göstermektedir (Nijeboer, 2013). Post demokraside temel problem alanı, karşılıklı farkındalık esaslı içinde yöneten – yönetilenler arasındaki uzlaşmaz dualitenin teknolojik olanaklılıklarla birlikte daralmaya başlamasıdır. Bu alan dijital bir alandır ve yönetilenlerin uzmanlaşmasını, profesyonelleşmesini gerekli kılar. Aktif yurttaşlık bilinci farkında olmayı gerektirir ve interaktif bir alanda yönetilenler sürekli eleştiriye tabi tutulurlar. Uzman ve yetkin yurttaşlar, bilinçli olan ve hesap sorabilen, kendi çıkarlarını – ülke ve kamu- yöneten güçlere karşı savunabilen öznelardır. Dijital alanda gerçeklik söylemsel olduğundan, herşey çok değişken ve hızlı olarak anlatıları yeniden üretmektedir. Her an herşey değişmekte ve sabit temel bir dayanak olmadığından gerçeklikler sürekli yaratılmaktadır. Simulatif olan bu kurgusal gerçeklikler alanında yurttaşların kendi çıkarlarını korumaları çok zordur. Öncelikle bu simulasyonlar deşifre edilmeli gerçek ortaya çıkmalıdır. Bunun için yurttaşların eğitilmiş ve akıllı eylem haline sokabilecek kabiliyette olmaları gerekir. Tarih boyunca olduğu gibi yöneten ve yönetilenler alanında yönetici güçler yönetilenleri kendilerinin yarattıkları gerçeklikte tutmaya, yönetilenler de bunu deşifre etmeye ve haklarını savunmaya çalışacaklardır. Bu hiç bitmeyen ve sürekli döngü halinde olan bir süreçtir. Açık toplumlarda yani demokrasi kriterleri yüksek olan toplumlarda iktidar güçlerinin bu manipulasyonlarının çoğunlukla deşifre edildiği gözükmektedir. Toplum siyasal erke yön verebilmekte ve belirleyici olmaktadır. Kapalı toplumlarda ise ibre tam tersi bir durumdadır. İktidar güçleri ellerindeki tüm imkânları ile halkı simularak bir alanın içinde istediği şekilde yönetebilmektedir. Çatışmacı, rekabetçi siyasal model burada çok iyi işlemektedir. Sürekli yaratılan düşman ve karşı güçler söylemi ile halk bir arada tutulmakta ve iktidar gücünü pekiştirmektedir. Yaratılan bu gerçeklikte simulasyonlar ile halk manipule edilmekte ve siyasetten topluma doğru etkin bir mekanizma işlemekte ve kapalı toplum oluşmaktadır. Kapalı toplumun kırılması için dijital ortamın sunduğu olanakların deşifre edilmesi ve yurttaşların etkin olarak konuları tartışması gerekmektedir.

Tartışma olanaklarının ve alanların yaygınlaşması ile kamu yararı olup olmadığı sorusu ve bunu izleyen sorularda halk uyanmaya ve farkında olmaya başlayacaktır. Bunun için akademik eğitim ve düşün sistemi ile rasyonel eleştirel bir tavrın oluşması gerekmektedir. Bunlar olmadığı takdirde iktidar kendi hegemonyasını dayatarak yönetilenlerin aleyhine işler yürütecektir. Bu aleyhte işler

simulatif alanda sanki lehteymiş gibi gözükeceğinden kapalı alanda sürekli kurgulanarak yeniden halka sunulacaktır. Gerçekliği yitiren halk kapalı toplum içinde yaratılan gerçekliğe inanarak iktidardan daha fazla savunmacı bir hal içine girebilecektir.

SONUÇ

Siyaset sosyolojisi açısından baktığımızda tüm dünya yönetim sistemelerinde temelde iktidarı kuran güç yani yönetenler grubu (seçilmişler / atanmışlar) ile ister bu gücü devretsin ister sadece teba olarak yığını oluştursun yönetenler iki alanı oluşturmaktadır. Bu iki alandaki çatışmalar nitel ve nicel olarak değişse de günümüze kadar gelmiş ve devam etmektedir. Tarih bize yöneten ve yönetilenler arasındaki uzlaşmaz ikiliğin demokrasi ile dengeye gelebildiğini göstermiştir. Denge durumu siyasal demokrasiden toplumsal demokrasiye kaydığında halkın lehine durumlar ve kazanımlar oluşturmaktadır. Bu halin oluşması için toplumun buna hazır yeterli entellektüel ve ahlaki birikimde olması gerekmektedir. Ancak toplumdan yönetenler alanında doğru talep ve baskılar oluşursa iktidar demokrasi kriterlerine bağlı kalacaktır. Demokrasi ne kadar ileri olursa olsun, iktidar her zaman hakları ve verdiklerini kısıtlama yönünde eğilim içinde olacaktır. Bunu toplumların sosyo- ekonomik gelişmişlik düzeyine göre biriktirdikleri demokrasi kriterleri ayarlayacaktır. Günümüzde artık demokrasi denilince bütün yukarıdaki anlatılardan hareketle siyasal alandan ziyade toplumun dinamiklerinden gelen kazanılmış değerler bütünü olduğu anlaşılmaktadır. Demokrasi bu anlamda sosyolojik alana ait birikimlerdir; modern ve ötesinin yakaladığı çağdaş yaşamı, insan onurunu en üst düzeyde varsayımlayan olumlu birikimli toplumsal yaşam pratiği olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal rasyonalite, etik ve kurumsal adalet demokrasinin koruyucu temel unsurudur. Buralardaki herhangi bir bozulma demokrasi aleyhine yani toplumun aleyhine olacaktır. Ne kadar iyi bir demokratik yapı da olsa akılcı eleştirel tavır yok edilirse açık toplum da yok olmaya başlamaktadır. Demokrasi toplumla ilgili olduğundan hukuk gibi kurumsal ve normlara bağlı anayasa güvencesi altında işlememektedir. Toplum dinamikleri çözülmeye başlayınca demorasi de çözülmeye başlayacak ve kapalı toplum oluşacaktır. Ekonominin bozulması, eğitimin çökmesi toplumsal ahlaki olumsuz tetikleyecek kapalı toplum baskısı giderek artacaktır. Bunu engellemenin tek yolu demorasiye sarılarak akılcı eleştirel bir tavırdan geçmektedir. Çünkü gelişmiş modern demokratik toplumlarda dâhil iktidar siyasal tarih boyunca halkın güçlenmesini engellemeye, halk ise elinde sahip olduğu mekanizmalar ile iktidarın gücünü sınırlandırmaya çalışmaktadır.

Demokrasinin en temel araçlarından olan partilerin durumu, kendi iç dinamiklerindeki yönetmeliklerle oluşturdukları kapalı yapıları eleştiriye ve hoşgörüyeye olan mesafeli yapıları ve parti liderlerinin sürekli başkan olarak varlıklarını sürdürmeleri kapalı toplumun ve antidemokratik yapılanmanın göstergesidir. Partiler zaman içinde halkın kimi seçeceğini belirler olması ve halkın

yalnızca partilerin belirlediği kişileri seçebilmesi demokrasi aygıtı olarak partilerin zamanla nasıl yozlaştığını gösteriyor. Yönetilenlerin eleştirel akılcı bir anlayışla haklı baskı araçlarını devreye sokarak çoğulcu- katılımcı anlayışla bu bozulan tahterevalliyi tekrar dengeye sokması gerekmektedir. Sosyal bir birikim olarak demokrasi değerleri yine bu eleştirel tavır sayesinde dengeye oturacaktır. Kapalı toplum eğilimi ancak bu çabalarla halkın lehine dönecektir. Açık toplum halkın, yönetilenlerin lehine bir durumdur. Kapalı toplum istenci tüm iktidar araçlarına sahip olanların sürekli devreye sokmak istedikleri bir durumdur. Demokrasi kültürü ve seçim sistemi ne kadar iyi olursa olsun, özgürlük ve özgürce hareket edebilme yetisi halkta yoksa demokrasi her zaman totaliter sisteme dönüşmeye mahkûmdur. Yönetilenler tarafında oluşan demokrasinin bu sosyal yönü en temel dinamiği oluşturmaktadır. Yurttaşlık bilinci ile demokrasi kültürü arasındaki bu doğrusal bağıntı demokrasinin en temel tartışma alanı olan sosyal yönünü ortaya çıkarmaktadır. Özgürlük siyaset tarihi içinde sosyal bir kuram olarak demokrasi ile girdiği ilişki tam anlamıyla tanımlanabilen bir kavram değildir. Gerçekte hem iktidarı kullanan devlet güçleri hem de halk serbestliğin sınırları ve kullanımını konusunda karşılıklı olarak kötüye kullanabilme eğilimine karşı korunaklı değillerdir. Ancak her türlü özgürlük (soru sorma, eleştirme, bilgi edinme, basın, eğitim, eşit fırsatlar, vb.) adalet sistemi ve hukuk mekanizması ile güvence altına alındığında iktidarın gücünü kötüye kullanması engellenir. Entelektüellerin, aydınların ve sanatçıların varlığının çokluğu da halkın kendine eleştirel bakabilmesi açısından önemli rol oynar. Öncü görevi gören bu özneler halkın farkındalığının artmasında ve bilinçlenmesinde önemli roller üstlenir. Demokrasinin sosyal dinamiğinin bir aynası olarak halka karşı iktidarın güç istencinin sınırlandırılmasında katkısı büyüktür. Bu sebeple toplumların sosyolojik yapısı ile iktidarın demokratik kullanımı arasında doğru orantı vardır. Halk demokrasi birikimini ve her türlü eleştiri ve baskı araçlarını sürekli canlı tutmadığı takdirde özgürlükler yurttaş aleyhine azalacak ve iktidar daha az demokratik olma yoluna saparak kapalı alan oluşturma eğilimini pekiştirecektir. Bu yüzden iktidar hangi yönetim şekli içinde olursa olsun agnostik olarak gücü paylaşmak istemeyecektir. Parlamenter sistemlerde koalisyonlara olan olumsuz iktidar bakışı da bu yüzdendir. İstikrarın bozulacağı korkusunun yaratılması gücü paylaşmak istememektен gelir. Eğer temel olan mecliste temsilin en üst düzeyde olması ise, pekala ortak bir uzlaşma zemininde anayasal çerçevede adalet sistemi içinde devlet yürütülebilir. İktidarların doğasında olan bu güç istenci demokrasinin durumuna göre farklı skalalarda halkı istedikleri yöne çekmek için her türlü manipulasyonlara başvurabilirler. Bunun başında medya ve sosyal medya gelir. Ancak eleştirel aklın yerleşik olduğu gelişmiş toplumlar bu gibi anlatılar karşısında daha dirençli olacaktır. Şeffaf olmayan ve hesap verme araçlarının işlemediği bir sistemde, halk iktidarın yarattığı kurgulanmış gerçeklik ile ikna ve razı olma durumunda kalacaktır.

Popper'a göre her dönemde ve her yönetim şeklinde açık toplumun düşmanları hep var olacaktır. Buna karşı -her şeye rağmen- en temel yöntem ve yönetim şekli yine de demokrasidir.

Demokrasinin kurallarının, kriterlerinin yerleştiği değerler alanında açık alandan, toplumdan bahsedilebilir. Ancak Popper, demokrasiyi en minimize edemiş temel şartlar altından hareket ederek tanımlıyor: Şiddete ve kaosa yol açılmadan iktidarın elinde bulundurduğu gücü devretmeye razı olması durumunda demokrasinin işlediğini belirten Popper gelenekselci bir anlayışla çoğunluğun önemine vurgu yapıyor. İkinci dünya savaşının izleri ve demokratik yapıların bir bir çökmesinin ardından Amerikan Başkanlık sistemini inceleyerek iki partili ve başkanlık sisteminin daha demokratik olacağını savunuyor. Aslında kendisinin de eleştirdiği “En iyi kim yönetecek?” ya da “Hangi sistem yönetecek” sorusunun yanlışıyla kendisi düşüyor. Oysaki günümüz açısından temel problem; kimin yönetmesi (iki partili sistem, parlamenter sistem veya başkanlık sistemi) değil, yönetilenlerin demokrasi bilincinin ne kadar olgunlaştığı ve bunu iktidar ile olan uzlaşmaz ilişkiler ağı içinde ne kadar güçlü eleştirel kültür alanı yaratabildiğidir. Popper’in aksine iki partili bir sistem yerine çoklu partiler aracılığıyla azınlığın olabildiği kadar temsil edilip yasama ve yürütmenin çalışması uzlaşma kültürünü doğuracaktır. Uzlaşma kültürü açık toplumun eleştirel düşünce sisteminde varlığını koruyabilir. Uzlaşmanın olmadığı yerde sürekli çatışma, sosyal gerilimler ve sosyo-ekonomik çöküntüler ile kapalı toplum hegemonyası olacaktır. Yarattıkları kapalı toplumda medya ve gazeteciler iktidar taraftarları olarak görev yapacaklar gündemi sürekli yeniden kurgulayarak gerçekler olarak sunacaktır. Oysa açık toplumda medya ve gazeteciler yönetilenler tarafından iktidarın gücünün sınırlandırılması rolünde en önemli baskı araçlarını oluşturmaktadırlar. Modernite her ne kadar akıllı, rasyonelleşmeyi ve açık toplumu öncüllemiş olsa da geçmişteki antidemokratik akımlardan ders çıkartabilmiştir. Popper’den hareketle hataları doğru okumak ve düzeltmek eleştirel rasyonelitenin etkisiyle mümkündür. Herşeye rağmen açık toplum istenci, modernizmin demokrasi ile olan ilişkisi neticesinde olumsuz sosyal dinamiklerden ders çıkartan batı toplumlarında daha mümkün gözükmemektedir. Çağdaş modern devletlerin demokrasi indeksleri en yüksek düzeydedir. Burada yaşayan yurttaşların gayrisafi milli gelirleri de en yüksek düzeydedir. Sosyo-ekonomik imkanlar diğer demokrasi indeksi düşük olan ülkelere göre yine en yüksek düzeydedir. Alım gücü, yaşam kalitesi, ekonomik imkanlar diğer ülkelere göre çok yüksek düzeydedir. Toplumsal refah, sosyal ahlak, sosyal düzen, bilgi ve bilimsel keşifler, sanat ve spor faaliyetleri de en yüksek düzeydedir. Tüm bunlar gösteriyor ki; ekonomik istikrar, bilimsel ve teknolojik ilerlemeler, modern çağdaş yaşam, demokrasinin tarih içindeki toplumsal kazanımları neticesinde oluşmuştur. Demokrasi ve modernitenin sosyal yaşam kurgusunun kazanımları refah toplumu ve sonrası günümüz batının gelişmişlik düzeyini öncü kılmıştır. Daha önce belirtildiği gibi dünyanın sosyal hareketliliği bu ülkelere gelme ve burada yaşama hayali kurma yönündendir. Tersine bir durum söz konusu değildir. Tüm müslüman, budist, ve diğer dinlerden, farklı etnisitelerden, azınlık gruplarından, hayatı tehlikede olan topluluklardan hepsi batıya göçme ve burada hayat kurma hayalini düşlemektedir. Bu hayalin altında sadece ve ilk neden olarak ekonomiyi görmek çok yanlış olur. İnsanların bu hayallerini süsleyen demokrasinin modernite ile oluşturduğu batı toplumunun güvenli alanıdır. Öncelik sosyolojik olanaklardır ve bu da ekonomik

imkanları sunmaktadır. Nasıl modernlik bitmeyen bir proje olarak sürekli yeni dinamikleri doğurup evrilmekteyse, demokrasi de moderniteyle beraber toplumun her türlü birikimlerinden hareketle insanın toplumda maddi manevi olarak varlığını güvence altına almaktadır. Ne ideoloji, ne dünya görüşü, ne din ne de bilim ve teknoloji demorasinin gerçekleşmesini ve varlığını sürdürmesini sağlayamaz. Halkın toplumsal birikimsel iradesi demokrasiyi dengede tutacak ve ilerletecektir. Bu yüzden gelmiş batı toplumun dinamiği yine gelişmiş toplumun içinde yatmaktadır. Toplum değiştiğinde, bu kazanımlar da değişecektir. Çünkü toplumsal demokrasi de değişecektir. Son zamanların hiçbirşeyinin katı olmaması ve modernliğin ve buna bağlı olarak demokrasinin akışkan olması hiçbirşeyin yani güce karşı açık toplumun garantide olduğunu göstermez. Herşey her an değişebilir, toplumun demokratik birikimleri bunlara karşı korunaklı ve savaş açabilecek hazırlıkta olmak zorundadır. Demokrasi bu anlamda sosyal bir proje olarak gücün olumsuzluklarına karşı toplumun içinden gelen ve koruyan bağımsızlık halinin sürdürülebilir olmasıdır.

Günümüzde teknoloji ve yapay zekanın gelişimiyle, Rousseau'nun pek mümkün görmediği doğrudan demokrasi tekrar gündeme gelmiştir. Tocqueville ise seçmenlerin elinde bulundurdukları güç unsurları ile yönetilenlerin yönetime katılma fırsatlarını- neredeyse imkânsız gibi görünen bu anlayışın- günümüzde 2500 yıllık halkın yönetimi hayalinin gerçek kılabilir görüldüğünü belirtmektedir (Tocqueville, 1990). Dijitalleşme ve yapay zekâyla beraber teknolojinin verdiği malzemeler ile halkın yönetime müdahil olması, iktidarı baskılaması veya değiştirmesi konusunda pek çok yazılar yazılmaya başlandı. Özellikle internet ağının yaygınlaşmasıyla “(...)halk ile devletin yakınlaşması ve toplumsal katılım olanaklarının çoğalması gibi beklentiler oluşmuştur“ (Hillebrand, 2015: 105). Örneğin Ciner, yapay zekâ ile seçmenlerin yetkinliklerin ölçüldüğü ve verilen puanlara göre oylamanın olduğu dijitalleşmiş bir seçim sisteminden bahsetmektedir (Ciner, 2017). Yönetim ya da yönetişim süreklilik arz eder. Dijitalleşme ve yapay zekâ ile halkın sürekli interaktif olarak katılacağı bir baskı ve uyarı mekanizması oluşabilecek midir? Ya da karşılıklı hataların giderilmesi ve ders çıkarılması noktasında interaktif demokrasi nasıl bir katkı sunacaktır? Sosyal / siyasal bir varlık olarak insan mevcut algıları ile sınırlıdır ve bu algılamada içinde gerçekliğin bilgisine ulaşmada yanılabilme ihtimali yüksektir. Bunun farkına varılması gerçekliğe daha çok yaklaştıracaktır. Yukarıda belirtildiği gibi, bu yaklaşım Popper'de bilimsel bir yöntemden çok demokrasinin sosyal dinamiğini oluşturan bir yaşam anlayışıdır; hatalardan ders çıkarma ve hata yapabileceğinin kabulü ile ilerleme. Bu bakış açısı eleştiriye açık olmayı ve düzeltmeyi beraberinde getirmektedir (Popper, 1997). İnteraktif demokraside bu bilinçle hem yöneten hem de yönetilen tarafında bunun farkında olunması ile düzeltme çok hızlı olacaktır. Yapılan yanlışlıklar örtbas edilmek yerine karşılıklı akılcı eleştirel bir tavır içinde hatalardan ders çıkartılarak karşılıklı sosyal gelişme ve ilerleme sağlanacaktır. Aynı zamanda interaktif demokrasi bir imkân olarak seçim zamanı bilinçli/egitimli seçmen ile sosyal sorunlar ile alakalı olmayan ve farkındalığı düşük olan vatandaşların oyları arasında mevcut olan nitelik farkı konusunda katkılar sağlayabilecektir.

Seçmenlerin vatandaşlık bilgisi, yurtdaşıklık bilinci ve yetkin olmaları doğrultusunda nasıl bir eğitim ve kriterler geliştirilebilir? E-demokrasi bu bağlamda seçmenlerin yetkinleştirilmesiyle iktidarı elinde bulunduran güç unsurlarına karşı bir baskı alanı oluşturacak ve halktan gelen talep ve eleştiriler önemsenecektir. Özgörker ve Mert günümüzde devletlerin dijitalleşmesiyle birtakım altyapıların hazırlandığını, örneğin Türkiyede e-devlet, e-imza, bimer, cimer gibi yapıların vatandaşların karşılaştıkları sorunlar karşısında iktidardan talepte bulunmaları ve sorunların giderilmesi noktasında e- demokratik bir adım atıldığından bahsediyor (Özgörker/ Mert, 2018). Dijital alanda “Doğrudan demokrasiye giden teknolojik yol haritası olarak çevrimiçi seçim siteleri, güvenlik, alt yapının oluşturulması ile pek çok avantajın yakalanması, e- demokrasiye doğrudan demokrasiye giden süreçte temel unsur olarak görülmektedir” (Özgörker / Mert, 2018). Doğrudan demokrasi ya da yönetilenlerin yetkinleştirilmesi ile aktif katılımı, dijital alan bu anlamda önceden görülmüş yeni imkânlar sunmaktadır. Bu olanakların iyi değerlendirilmesi ve halkın yararına kullanılması gerekmektedir. Toplumsal demokrasiyi güçlendiren bu imkânlar açık toplumu da genişletecektir. Yönetilenler nihayetinde yönetenleri yönetmeye başladığında gerçek siyasal demokrasi hayata geçecek ve toplumsal demokratik birikimler insanlığı bir üst mertebeye taşıyacaktır. O zaman gerçek modernlik ötesi toplumu konuşmaya başlayabiliriz.

Son olarak bu makalenin çıkış noktasını oluşturan üç tezden hareketle; demokrasinin sosyolojik yönü, modernleşme ile olan ilişkisi ve yeni demokrasi modelleri kuramsal düzlemde ve yeni oluşumlardan hareketle sistematik olarak ele alınmıştır. Günümüzde demokrasi ve modernlik tartışmaları ve bu alanda yapılan yerli- yabancı araştırmalar giderek artmaktadır. Teknolojiyle beraber çok hızlı değişmekte olan günümüz sosyal dinamiklerini anlamada bu tür çalışmaların katkısı olacağını düşünüyorum.

KAYNAKÇA

- Aksoy, M. (1971). Atatürk ve Sosyal Demokrasi: Gündoğan Yayınları.
- Aristoteles (2000). Politika. (çev. Mete Tuncay). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aristoteles (2021). Organon. İstanbul: Gece Kitaplığı.
- Bacon, F. (2013). Novum Organum Scientiarum (1620). Grosse Erneuerung der Wissenschaften. Holzinger.
- Baudrillard, J. (1998). Simülarklar ve simülasyon, (çev. Oğuz Adanır), izmir, Dokuz Eylül Yayınları.

Bauman, Z. (2005). Liquid Life. Polity Press.

Bauman, Z. (2020). Postmodern etik. (çev. Alev Türker). İstanbul: Ayrıntı yayınları.

Bayra, A, E. (2022). Liberal Demokrasinin Meşruiyet Krizine Bir Çözüm Önerisi Olarak Akışkan Demokrasi: Değeri ve Ulusal Ölçekte Uygulanabilirliği. Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi (SHD). C. 10, S. 2. (659-685).

Behrens, J., (2017). The Origins of Liquid Democracy. Berlin, May 11, 2017. <http://www.liquid-democracy-journal.org/>

Bell. D. (2013). İdeolojinin sonu: Ellilerdeki siyasi tükeniş dair. (çev. V. Hacıoğlu). İstanbul: Sentez yayınları.

Bosetti, G. (1997). Yüzyılın Dersi Özgürlük ve Demokratik Devlet Üzerine İki Konuşma İle. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu.

Bottomore, T. (1987). Siyaset Soyolojisi. (çev. Erol Mutlu). Ankara: Teori yayınları.

Büyükbaş, H., Atıcı, N. (2012). Liberal Demokratik Barış Kuramı: Eleştirel bir değerlendirme. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Sayı: 40, Haziran-Aralık (1-19).

Castells, M. (2008). Ağ Toplumunun Yükselişi Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür 1. Cilt
İstanbul: İstanbul Bilgi Üniveritesi Yayınları.

Cem, İsmail. (1995). Sosyal Demokrasi- ya da Demokratik Sosyalizm Nedir, Ne Değildir. İstanbul: Cem Yayınevi.

Ciner, Ş. (2017). Dijital Demokrasi. İstanbul: Sokak Kitapları Yayıncılık.

Coşkun, K. M. (2007). Demokrasi Teorileri Ve Toplumsal Hareketler. Ankara: Dipnot Yayınları.

Crick, B. (2012). Demokrasi. Ankara: Kùltür Kitaplığı.

Crouch, C. (2004) Post Democracy. Londra: Polity Press.

Çevik, M. (2018). Müslümanca Demokrasi Üzerine Tartışmalar. Ankara: Elips Kitap.

Dahl, R. A. (2017). Demokrasi Üzerine. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Dahl, R. A. (1961). Who Governs? Democracy and Power in an American City. Yale University Press.

Dahl, R. A. (1971). Polyarchy: Participation and Opposition. Yale University Press.

D'Iribarne, P. (2017). Demokrasi Karşısında İslam. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Downs, A. (1957). An Economic Theory of Democracy. Harper and Row.

Duverger, M. (1982). Siyaset Sosyolojisi. İstanbul: Varlık yayınları.

Ecevit, B. (2017) Demokratik solda teori ve pratik tartışma alanı. İçinde: SDD (2017) Özgür İnsan ve Demokrasi. Ankara: Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları. (137-148).

Erdoğan, M. (2018). Özgürlük, Hukuk Ve Demokrasi. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Esposito, J. L, Voll J. O. (2012). İslamiyet Ve Demokrasi. İstanbul: Köprü Kitapları.

Fincancı, Y. (1993). Günümüzde Sosyal Demokrasi. İstanbul: Anadolu Matbaa.

Fraenkel, E., (1974) *Der Doppelstaat. Recht und Justiz im „Dritten Reich“*. Frankfurt am Main, Europäische Verlagsanstalt.

Fraenkel, E., (2011) Deutschland und die westlichen Demokratien, Baden-Baden.

Fukuyama., F., (1992) The End of History and the Last Man. Free Press, New York.

Gökce, O. (2022). Siyaset Sosyolojisi Temel Kavramlar Ve Yaklaşımlar. İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Gruen, A. (2010). Demokrasi Mücadelesi Radikalizm Şiddet ve Terör. İstanbul: Çitlembik Yayınları.

Gutas, D., (2011) Yunanaca düşünce Arapça kültür, Bağdat'ta Yunanca-arapça çeviri hareketi ve erken Abbasi Toplumunu, (Çev. Lütfü Şimşek), İstanbul, Kitap yayınevi.

Gümüšoğlu, T., (2019) Democracy, Rationalism and Popper, Kyoto, Doshisha Global and Regional Review 12, (1-26).

Gündoğdu, H. (2013). İkbâl'in demokrasi ideali ve benlik felsefesi. International Journal of Social Science. Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS1561>. (Volume 6, Issue 5, p. 371-386).

276

Habermas, J.: Kultur und Kritik, Verstreute Aufsätze, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1973.

Hillebrand, E., (2015), İnternet çağında demokrasi, İçinde: Sodev, Dünyada Sosyal Demokrasi, İstanbul, Kalkedon Yayıncılık, (105-110).

Hobbes, T.: De cive / Vom Bürger, Lateinisch/Deutsch, Hsg. Isabella Zühlke, Andree Hahmann und Dieter Hüning, Andree Hahmann (Übrs.), Reclams, Ditzingen, 2017.

Humboldt, W.: Ideen zu einem Versuch, die Grenzen der Wirksamkeit des Staats zu bestimmen. verlag von Eduart Trewendt, 1851.

Işık, S. K., Işık, A. (2021). Yeni Bir Siyasi Parti Türü Olarak Elektronik Siyasi Partiler. İstanbul Hukuk Mecmuası, 79 (2), 673-698. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.

İkbal, M. (2019). İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası. (çev. Rahim Acar). İstanbul: Timaş yayınları.

Kalaycıoğlu, E. (2016). Toplumsal Uzlaşım mı? Kaosun Kıyısında Türkiye mi? Ankara: Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları.

Kant, I. (2002) Kritik der reinen Vernunft, 2 Bde, Suhrkamp Verlag.

Kant, I. (2011) Zum Ewigen Frieden, (Ed.) Höffe, O., Akademie Verlag.

Karatepe, Ş. (1998). Demokrasi Savunması. İstanbul: İz Yayıncılık.

Kaya, İ. (2017). Sosyal Teori Geç Modernlikler Türk Deneyimi. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Kızıltan, Y., (2006) I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı, Ankara, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 26, Sayı 1 (251-272)

277

Kongar, E. (2017). Demokrasi Ve Laiklik Özgürlüğün İki Temel Koşulu. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kongar, E. (1993). Demokrasi ve Kültür. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kongar, E. (2002). Demokrasi ve Vampirler. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Kongar, E. (2017). Demokrasi İçin Manifesto Diren. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

Langworth, R.,M., (2022) Churchill's "Democracy is the Worst Form of Government..." 20 haziran tarihli yazısı. <https://richardlangworth.com/worst-form-of-government>

Liotard, J. F. (1990). Postmodern durum. Postmodernizm. (Çev.Ahmet Çiğdem). İstanbul: Ara yayıncılık

Magee, B. (1993). Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Mazzini, G. (2014). Avrupa'da Demokrasi Üzerine Düşünceler. İstanbul: Köprü Kitapları.

Mouffe C. (2019). Carl Schmitt'in meydan okuması. (çev. H. Atay, H. D. Atay). İstanbul: İletişim yayınları.

Mert, E. Özgöker, U. (2004). Teknoloji ile Gerçeğe Dönüşen Hayal Doğrudan Demokrasi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Meyer, T. Hinchman, L. (2015). Sosyal Demokrasi Kuramı. Ankara: Phoenix Yayınevi

Mills, J. S.: On Liberty, 1859.

Montesque (2017). Kanunların ruhu üzerine. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Nijeboer, A. (2013) Liquid Democracy versus Direct Democracy through Initiative and Referendum: Which Is Best? https://www.democracy-international.org/sites/default/files/PDF/Publications/2013-05-01_liquidanddirectdemocracy.pdf

Taşkın, Y. (2016). Sosyal Demokrasi Ve Din. Ankara: Alabanda Akademi.

Tekeli, İ. (2017). Türkiye'nin Demokrasi Krizini Aşması İçin Kucaklayıcı Demokrasi Konuşmaları. Ankara: Sosyal Demokrasi Derneği Yayınları.

Tilly, C. (2014). Demokrasi. Ankara: Phoenix Yayınları.

Parla, T. (2017). Din Devlet Demokrasi. İstanbul: Metis Yayınları.

Peirce, C. S.: Peirce. Collected Papers of Charles Sanders Peirce, C. Hartshorne & P. Weiss (eds) (volumes 1-6) and A. Burks (volumes 7 and 8), Cambridge MA:, Belknap Press, 1931-1958.

Platon. (2019). Devlet. (çev. S. Eyüboğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Popper, K. R. (1984) Zwei Mitteilungen über Induktion und Abgrenzung (1933–1934). In: Karl R. Popper: Logik der Forschung. Tübingen.

Popper, K. R. (2015) Die Anfaenge des Rationalismus, 1958, In: Karl Popper Lesebuch, Hsg., D.Miller, Mohr Siebeck, 4-11 Tübingen: UTB.

Popper, K. R. (1973) The Open Society and Its Enemies, Vol. I The age of Plato, London: Routledge.

Popper, K. R. (1977) The Open Society and Its Enemies, Vol. II The High Tide of Prophecy: Hegel, Marx, and the Aftermath, London: Routledge.

Popper, K. R. (1997) Auf der suche nach einer besseren Welt (In Search of a Better World), München: Pippner.

Popper, K. R. (2015) Alles Leben ist Problemlösen: Über Erkenntnis, Geschichte und Politik, (All life is Problem Solving), München: Pippner.

Popper, K. R. (2005) The logic of scientific discovery, London: Routledge.

Rescher, N. (1993) Rationalität. Eine philosophische Untersuchung über das Wesen und die Begründung der Vernunft. Würzburg.

Rescher, N. (2006) Studies in Philosophical Anthropology. Collected Papers VII. Kap. 2: Risking Democracy. Frankfurt am Main.

Rousseau J. J. (2011). Toplum sözleşmesi. (çev. V. Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sezgin. F. (2023). Arap İslam Bilimler Tarihi: Cilt IX, Dilbilgisi, Takriben H. 430'a Kadar. (çev. T. Gümüsoğlu). İstanbul: İBTAV Yayınları.

Sartori, G.: (1992), Demokratiethorie, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Schmidt, M. (2010). *Demokratiethorien. Eine Einführung*: Wiesbaden.

Sodev. (2015). *Dünyada Sosyal Demokrasi*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.

Schumpeter, A. J. (2020). *Kapitalismus, Sozialismus und Demokratie*. Tübingen: UTB. Narr Francke Attempto Verlag.

Tekeli (2017: 85 -96) türkiyedeki kayırmacı siyasetin bir biçimi olarak cemaatçilik

Tocqueville, A D (2021) *Çoğunluğun Zorbalığı*. (İ. M. Uysal). İstanbul: Can yayınları.

Tocqueville, A D (1990) *Democracy in America*, V 1/2. Vintage Classics.

Touraine, A. (1995). *Critique of Modernity*. Blackwell.

Touraine, A. (1997). *What is Democracy*. Avalon Publishing.

Thucydides, Peloponnessos Savaşları, Perikles'in Cenaze Töreni Söylevi: <http://dogu-roma.blogspot.com/2016/01/perikles-cenaze-konusmas-yunanca.html>

Turan, E. (2022). *Siyasal Partiler*. (Ed. Orhan Gökçe.). İçinde: *Siyaset sosyolojisi. Temel kavram ve Yaklaşımlar*. İstanbul: Çizgi Kitabevi (197-218).

Uygun, O. (2017). *Demokrasi Tarihsel Siyasal ve Felsefi Boyutları*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Üşür, S. S. (1997). *İdeolojinin Serüveni: Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan söyleme*. İstanbul: İmge Kitabevi.

Waters, M. (1996). *Daniel Bell*, New York: Routledge.